

מרכז משה דיין
ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

נתונים וניגוח

הפלסטינים לאחר עידן ערפאת

עורך: אשר סור

אוניברסיטת תל-אביב

"נתונים וניגוח" מתפרסם בתמיכת קרן ו. סורל

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

ייעודו של מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה הינו לתרום ללימוד ולהבנה של ההיסטוריה החדשה וענייני השעה של המזרח התיכון ואפריקה באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד. המרכז הוא חלק מבית הספר להיסטוריה והפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין באוניברסיטת תל-אביב.

נתונים וניאט

המחקרים המתפרסמים בסדרת **נתונים וניאט** מציגים את הממצאים וההערכות של החוקרים במרכז משה דיין ושל חוקרים אחרים. הדעות והעמדות המובעות במחקרים אלה הן של המחברים בלבד.

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
אוניברסיטת תל-אביב
רמת-אביב, תל-אביב 69978
טל: 03-6409100 ; 03-6409646
פקס: 03-6415802
E-mail: dayancen@post.tau.ac.il
<http://www.dayan.org>

עיצוב והכנה לדפוס – אלנה לסניק

ISBN 965-224-066-4

© כל הזכויות שמורות
מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
אוניברסיטת תל-אביב, 2005

הדפסה: בית הדפוס של אוניברסיטת תל-אביב

תוכן העניינים

5	הקדמה
	אשר ססר
7	עידן ערפאת ואחריתו – היבטים היסטוריים
	אפרים לביא
17	זיקות גומלין מוסדיות בין אש"פ לבין הרשות – המשמעויות המדיניות
	מאיר ליטבק
29	חמאס, אש"פ ושאלת הייצוג הפלסטיני הלגיטימי

הקדמה

מותו של יאסר ערפאת ב 11 בנובמבר 2004 הוא סופו של עידן. קשה יהיה לכל מי שיבוא במקום ערפאת למלא את החלל שהותיר אחריו. ייתכנו מאבקי כוח בין ארגונים שונים ואף בין מוקדי כוח בתוך הפתח עצמו. אך אין פירוש הדבר כי מעתה ישקעו הפלסטינים בהכרח במדמנה של מאבקי כוח אלימים ותוהו ובוהו. מן התבוסות בעבר, עוד מימי המרד הערבי ב 1936-1939 וביתר שאת מן התבוסה של 1948, הפיקו הפלסטינים לקחים, ובראשם האמונה בצורך לשמור ככל הניתן על אחדות לאומית, שהפכה למעין ערך מקודש. אין זה אומר כי לא יהיו עימותים, לעתים גם אלימים, אך קיימת רתיעה עמוקה מפני הגלישה למלחמת אחים ומודעות רבה להשלכותיה ההרסניות. אף ייתכנו ניסיונות רציניים לגבש קואליציה בין ארגונית חדשה. עוד קודם למותו של ערפאת דיברו אנשי החמאס בריש גלי על רצונם להשתתף בשלטון הפלסטיני בעזה לאחר ההתנתקות של ישראל. כפי שנשאו בנטל המאבק, כפי שהם טוענים, הם מבקשים עתה גם לשאת באחריות לקבלת ההחלטות. שוב מדברים על האפשרות של הפסקת אש או רגיעה כלשהי ואין זה מן הנמנע כי תהיה פעילות בין ארגונית להרגיע את המצב ולפעול לשיקום חברתי כלכלי של ציבור מותש על ידי יותר מארבע שנות מלחמה.

הסתלקותו של ערפאת היא סופו של דור. גם אם בשלב ראשון יירשו אותו בני דורו, לא יעבור הרבה זמן עד אשר יירשו אותם בני הדור החדש, המייצג בראש ובראשונה את "הפנים" (הגדה המערבית ורצועת עזה) ולא את "החוץ" (הגולה הפלסטינית). להעתקת מרכז הכובד של הפוליטיקה הפלסטינית מן החוץ פנימה יש השלכות אפשריות מגוונות. מחד גיסא, היא עשויה להקל על השגת הסדרים כלשהם עם אנשי "הפנים" המיטיבים להכיר את ישראל הרבה יותר מערפאת, שהפגין חוסר הבנה וחוסר רגישות מופלגים בכל הנוגע לצרכיה של החברה הישראלית. לא כן באשר לכמה מבני הדור החדש של "הפנים". אך מאידך גיסא, העתקת מרכז הכובד ל"פנים" היא גם הטיה לטובת החמאס, שהוא ארגון "פנים" מובהק, שנולד בשטחים ולא בגולה. כל התחזקות של מוקד "הפנים" תחייב להביא גם את החמאס בחשבון.

מותו של ערפאת לא יהפוך על פיה את המציאות לחלוטין. ככלל, דומה כי ישראל הפריזה בפרסונאליזציה של הסכסוך עם הפלסטינים, כאילו הכול בידי ערפאת, לטוב או לרע. הדברים אינם כך ומעולם לא היו. הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים הוא עמוק, היסטורי ואף קיומי. ייתכן כי עתה יהיה נוח יותר

לבצע רפורמות ברשות הפלסטינית, לבסס הפסקת אש, לתאם את ההתנתקות, או אף להגיע להסדר ביניים. אלה אינם דברים בטלים, כלל ועיקר. אך הבעיות הקשות יותר, כמו גבולות, ירושלים ומעל לכל שאלת הפליטים, לא יבואו על פתרון רק משום שערפאת ירד מן הבמה, בוודאי לא בטווח הקצר. פרסום זה הוא פרי עטם של שלושה חוקרים במרכז משה דיין המבקשים להתמודד עם ממדים שונים של העידן שלאחר ערפאת. אלו הן הרצאות שעובדו לאחר שנישאו בערב עיון שהוקדש לנושא זה בנובמבר 2004.

אשר ססר

ראש המרכז

עידן ערפאת ואחריתו – היבטים היסטוריים

אשר ססר

בין ערפאת לבין חאג' אמין

יש המשווים את יאסר ערפאת בסוף דרכו למנהיג ההיסטורי הראשון של התנועה הלאומית הפלסטינית, המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, מי שהנהיג את הפלסטינים לתבוסת 1948. שניהם סיימו את דרכם בשפל של כשלון פוליטי ומנהיגותי, ובמידה רבה של בידוד בינלאומי. חאג' אמין, לאחר שיתוף הפעולה עם גרמניה במלחמת העולם השנייה, היה לאישיות בלתי רצויה ברחבי העולם המערבי, וערפאת, לאחר כשלון קמפ דייוויד וניהול מלחמת הטרור נגד ישראל בארבע השנים האחרונות, מצא עצמו במעמד מנוכר אף הוא. פעולות המתאבדים, שערפאת לא מנע ואף עודד, נחשבו בעיני העולם הנאור כפשעים נגד האנושות, וכוכבו של ערפאת הלך ודעך, עם מה שנראה כשילוב קטלני של אובדן דרך ואובדן שליטה. אולם שניהם לא שאבו את סמכותם המנהיגותית מן הקהילה הבינלאומית, אלא מעמם שלהם. ושניהם ייצגו עבור הציבור הפלסטיני את הקונצנזוס הלאומי, את האישיות הפלסטינית ואת המאבק הפלסטיני בציונות. אך בכך מסתיימים קווי הדמיון.

יש ניגוד קוטבי בין מקומו של חאג' אמין לבין מקומו של יאסר ערפאת בפנתיאון הלאומי הפלסטיני. חאג' אמין מזוהה יותר מכל עם התבוסה האיומה של 1948. הוא הלך לעולמו ב-1974 כדמות פתטית, כמעט נשכחת שחי את חייו רחוק מן העין ורחוק מן הלב בביירות, שם גם נקבר.¹ הוא נפטר דווקא כאשר אש"פ בהנהגת ערפאת היה באחת מתקופות השיא. תכנית השלבים של אש"פ עוצבה אז, בקיץ 1974, באוקטובר אותה שנה הכיר העולם הערבי באש"פ כנציג הלגיטימי הבלעדי של העם הפלסטיני ובנובמבר 1974 הופיע ערפאת על במת האו"ם, כמנהיג בינלאומי מוכר. על כן, בפנתיאון הלאומי הפלסטיני ערפאת איננו מזוהה עם התבוסה, אלא כאבי האומה, כנושא ההרואי של דגל התחייה הלאומית, מבלי שוויתר, עד יומו האחרון, על היעדים ההיסטוריים – מורשת ומיתוס שלא יקלו על יורשיו. גם אם סוף ימיו ביישו את ראשיתם, וקמו לו מתנגדים לא מעטים מתוך מחנהו, לא ייטלו אלה ממנו את תפקידו ההיסטורי, כמי שהנהיג את עמו מתהום הנשייה הפוליטית חזרה למרכז הזירה הבינלאומית.

זה היה הישגו ההיסטורי המאפיל על כל השאר. גם הקהילה הבינלאומית, שאולי מאסה בערפאת בסוף ימיו, חלקה לו כבוד גדול במותו. חאגי אמין גלה מן הארץ ב-1937 ומת בגלות בעוד שהמנהיגות הלאומית הפלסטינית שבה לארץ בראשות ערפאת ב-1994, כמנהיגה הבלתי מעורער של תנועה שזכתה להכרה בינלאומית רחבה, גם לזו של מדינת ישראל עצמה, לאחר דורות של הכחשה. בניגוד לחאגי אמין זכה ערפאת, גם בסוף ימיו, בפי בני עמו להערצה ולהשוואות מחמיאות עם מנהיגים לאומיים גדולים של המאה העשרים, כמו דוד בן גוריון, כמאל אתאתורכ ונלסון מנדלה. אך דווקא גדולתם של אלה הייתה בכך, שבעת הצורך הם ידעו לוותר. לא בכך הצטיין ערפאת, בעיני יריביו. אם כי, בעיני עמו דומה כי מחזיקים לו על כך לא חובה אלא זכות. דיון זה מעלה מטבע הדברים את השאלה אודות משקלם של אישים בהיסטוריה. ללא ספק, יאסר ערפאת וחאגי אמין אל-חוסייני ייצגו נאמנה את הקונצנוס הלאומי הפלסטיני, כל אחד מהם בדורו. אך הם גם עיצבו אותו. מובן כי לדמויות מנהיגות יש משקל רב בעיצוב המציאות, אך בה במידה לא הכול תלוי בהם. הפרסונליזציה של המאבק בעיני ישראל ביחס לערפאת הייתה מוטעית ומוגזמת. לא הכול בגינו, וגם לא הכול ייפתר עכשיו בהעדרו. המאבק בין התנועה הלאומית הפלסטינית לבין התנועה הציונית לא היה, איננו ולעולם לא יהיה מאבק אישי. ככל שחשיבותו של ערפאת הייתה רבה ומכרעת, הסתלקותו איננה משנה סדרי עולם. יש בה כדי לשנות, אך לא מקצה לקצה.

הפלסטינים: בין הגלות לבין ה"פנים"

ב-1937, כאמור, גלתה לראשונה המנהיגות הלאומית הפלסטינית מארץ ישראל. חאגי אמין אל-חוסייני נאלץ להימלט מן הארץ, כדי לא להיעצר על ידי השלטונות הבריטיים, לאחר הרצח בנצרת של המושל בפועל של הגליל, הבריטי לואיס אנדרוז (Lewis Andrews)². את יתרת חייו בילה חאגי אמין מחוץ למולדתו. משם הוביל את בני עמו לתבוסת 1948 שבעקבותיה גם הפכו כמחציתם של ערביי הארץ לעם גולה. תולדות אש"פ ושל ערפאת בראשו הן במידה רבה סיפורה של האינטראקציה בין הדומיננטיות של הגולה הפלסטינית בחיים המדיניים לעומת המרכזיות של הגדה המערבית ורצועת עזה, ה"פנים". לאחר צאת חאגי אמין לגלות, שובו של יאסר ערפאת לארץ, כמנהיג אש"פ, אחרי הסכם אוסלו היה ציון

דרך בעל משמעויות היסטוריות מרחיקות לכת ביותר בתחום האידיאולוגי, הארגוני והפוליטי.

התנועה הלאומית הפלסטינית נולדה מתוך המאבק בציונות. ועל כן, קשורים שלבי התמורה בהתפתחותה לרוב בתאריכי המפתח של העימותים העיקריים – מלחמת 1948, מלחמת 1967, מלחמת יום הכיפורים ב-1973, מלחמת לבנון ב-1982, האינתיפאדה הראשונה ב-1987 ואינתיפאדת הטרור האחרונה, שהחלה בשנת 2000. עבור העם הפלסטיני בכללו מלחמת 1948 היא, כמובן, האירוע המעצב. אבל עבור יאסר ערפאת, כמנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית, תאריך המפנה הוא 1967. תבוסת הצבאות הערביים במלחמת ששת הימים נתנה את הצידוק לתפיסת המאבק המזויין העממי הבלתי סדיר של אל-פתח וחיש מהר הוא וארגונים פלסטיניים אחרים השתלטו על אש"פ והפכוהו לארגון גג של ארגונים לוחמים המאמינים כולם בעליונותו של ערך המאבק המזוין.

אך, בה בעת, מלחמת 1967 עיצבה מחדש את דפוסי המשא ומתן בסכסוך הישראלי-ערבי. היא הולידה את החלטה 242 של מועצת הביטחון, אשר משמשת כבסיס לתהליך המדיני מאז 1967. זו החלטה שאיננה עוסקת כמעט ב-1948 ושאלות היסוד של בעיית הפלסטינים. בעיית הבעיות של 1948, קרי בעיית השיבה, נדחתה לקרן זווית ב-242. בעיקרה מתייחסת ההחלטה לבעיות שנוצרו ב-1967, לפי העיקרון המנחה של שטחים שנכבשו ב-1967 תמורת שלום. לכן, 242 הייתה מאז ומתמיד ההחלטה שהתנועה הלאומית הפלסטינית דחתה מכול וכול. חלפו 20 שנה עד שאש"פ קיבל את החלטה 242, וגם אז היא נתקבלה עם שורה של הסתייגויות.

עם זאת, מלחמת 1967, שיצרה את הבסיס הבלתי מספק הזה (בעיני הפלסטינים) לתהליך המדיני, גם יצרה תנאים חדשים שהיטיבו עם אש"פ ועם התנועה הלאומית הפלסטינית. בעקבות המלחמה אוחדה כל ארץ ישראל המנדטורית תחת ריבון אחד, לראשונה מאז 1948. אמנם מדובר היה בכיבוש ישראלי, אך לראשונה מזה עשרים שנה בקירוב, יכלו כל הקהילות הפלסטיניות בארץ, ברצועת עזה, בישראל, ובגדה המערבית לקיים ביניהן מגע חופשי ורצוף. המלחמה גם דחקה את ירדן מן המעמד המניפולטיבי שהיה לה בפוליטיקה הפלסטינית, בזכות ישיבתה בגדה המערבית. תוצאות אלה של המלחמה האיזו את תהליך הרה-פלסטיניזציה של הסכסוך.

אם הפלסטינים נדחקו לקרן זווית עד אז על ידי מדינות ערב, מ-1967 ואילך מקומם במוקד הסכסוך רק הלך והכה שורש עד כדי כך שהיום מוצאים עצמם

הפלסטינים לבדם במערכה, כאשר מדינות ערב פרשו אט אט, כל אחת לדרכה, מי לשלום עם ישראל ומי לרמת מעורבות נמוכה עד שולית. מיסודו, וביתר שאת לאחר 1967, היה אש"פ ארגון גולה. הוא פעל בגולה מחוץ לגבולות ארץ ישראל, תוך שהוא מקדש את המאבק המזוין ואת עצמאות ההחלטה הפלסטינית **(אסתקלאל אל-קראר אל-פלסטיני)**. על מנת לקיים את המאבק המזוין ואת עצמאות ההחלטה היה חיוני להקים בגולה מאחז טריטוריאלי אוטונומי, ממנו ניתן לנהל את המאבק נגד ישראל, באופן בלתי תלוי וללא האפוטרופסות **(וצאיה)** של במדינות ערב.

מאחז טריטוריאלי כזה חייב היה למלא אחר שלושה תנאים: שתהיה בו אוכלוסיה פלסטינית גדולה שבקרבה יוכל אש"פ לפעול; שיהיה למאחז גבול ארוך עם ישראל; ושהמשטר המרכזי בו יהיה חלש יחסית כדי לאפשר חופש פעולה. ירדן הייתה הבסיס האידיאלי, עד שהסתבר בספטמבר 1970 שהמשטר חזק הרבה יותר ממה ששיערו הפלסטינים. אש"פ נאלץ להעתיק את מוקד פעילותו למאחז האוטונומי הלבנוני, שהיה טוב פחות מזה הירדני, אך היחיד האפשרי. וכך התבסס מוקד ההוויה הלאומית הפלסטינית בגולה הפלסטינית, במחנות הפליטים, תחילה בירדן ולאחר מכן בלבנון, תוך הרמת נס המאבק המזוין.

מלחמת יום הכיפורים זעזעה את אמות הספים בישראל. היא ערערה את תחושת הביטחון הישראלית, והפיחה רוח תקווה וביטחון בקרב הערבים בכלל והפלסטינים בפרט. עם זאת, ביצועי הצבאות הערביים העלו מחדש את קרנה של המלחמה הסדירה ופגעו בדימויו הכול יכול של המאבק המזוין העממי הפלסטיני. בעקבות מלחמת אוקטובר 1973 עוצבה דוקטרינת השלבים של אש"פ, שהיה בה חיפוש ראשוני אחר אפיק מדיני לצד המאבק המזוין. אש"פ זכה על כן להכרה ערבית כנציג הלגיטימי הבלעדי של הפלסטינים ובכך נטרלו הערבים את ירדן מכל מהלך בשאלה הפלסטינית. ירדן לא ייצגה עוד את שאלת פלסטין בעיני הלגיטימציה הערבית. ללא כל נוכחות בפלסטין הוכרעה ירדן לבסוף במאבק המאסף שניהלה כדי לשמור על מעמדה המייצג ביחס לגדה המערבית.

אחרי מלחמת יום הכיפורים הכיר אש"פ בכך, שאף על פי שהשינוי ביחסי הכוחות האזוריים אפשר לו לזכות בהכרה ערבית ולעצב את דוקטרינת השלבים, לא היה די בשינוי הקיים. ברור היה לו לחלוטין כי לא ניתן יהיה להקים "רשות לאומית לוחמת", כנאמר בתוכנית השלבים, בגדה המערבית או בכל אזור אחר שישראל תיסוג ממנו, מבלי שיחסי הכוחות האזוריים ישתנו עוד יותר לטובת

הערבים. הרי כוונת אש"פ, לפי דוקטרינת השלבים, הייתה להקים רשות לאומית לוחמת בשטחים שישראל תפנה, שלא על מנת להגיע להסדר, ולא כחלק מהסדר, אלא כדי שניתן יהיה ממנה להמשיך את המאבק. אך השינוי המיוחל ההכרחי ביחסי הכוחות לא אירע. נהפוך הוא. מצרים חתמה על הסכם שלום עם ישראל ב-1979, ואש"פ גורש על ידי ישראל מלבנון ב-1982. יחסי הכוחות בין הערבים לבין ישראל לא השתנו לטובת הערבים, אלא לטובת ישראל, ובאופן ניכר. לאחר התבססות עקבית במשך למעלה מעשור במאחז הלבנוני נותר אש"פ ערום ועריה, ללא מאחז טריטוריאלי כלשהו.

אש"פ עמד עתה בפני שוקת שבורה, ללא אופציה צבאית ערבית וללא יכולת עצמית לנהל מאבק מזוין יעיל, ואף ללא יכולת פעולה מדינית ממשית במסגרת של עצמאות ההחלטה הפלסטינית. אש"פ היה נתון עתה בשפל המדרגה, תוך סכנה מתמדת של נפילה ברשת האפורטרופסות של משטר ערבי זה או אחר, או אף גרוע מזה—בפני סכנת אובדן הרלבנטיות. התקופה שלאחר מלחמת לבנון בשנות ה-80, הייתה, אם כן, תקופה של שקיעה עבור אש"פ.

שקיעה, אינתיפאדה ואוסלו

השקיעה של אש"פ בגולה הדוויה היא שהניבה את האינתיפאדה שפרצה ללא כל יד מכוונת בדצמבר 1987. התמשכותה של האינתיפאדה בטאה את ההכרה של תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה, שהישועה לא תבוא מאש"פ ומהגולה הפלסטינית. מלחמת לבנון, לכן, יצרה את הנתונים שהובילו לבסוף לאינתיפאדה, שהניבה מציאות פלסטינית חדשה לגמרי. במציאות החדשה הועתק ללא שוב מרכז הכובד של ההוויה הלאומית הפלסטינית מן הגולה לגדה המערבית ולרצועת עזה—ל"פנים". תזוזה זו כפתה על אש"פ שינוי מדיני, וזאת בשל הצורך להידרש לתביעות של תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה, שהיו עתה בחזית המאבק הלאומי.

אש"פ איבד את סגולתו כמי שנשא לבדו ובכבודו ובעצמו את נס המאבק ובכך שינתה האינתיפאדה את פני המציאות הפוליטית הפלסטינית. מי שהיו עד אז מובילי המאבק, עקבו אחריו עתה כצופים מן הצד. ומי שבעבר הסתכלו באופן פסיבי על המאבק שאש"פ ניהל, הפכו עתה לנושאי המאבק בחזית — תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה. אש"פ היה חייב עתה לתת את דעתו יותר

מאשר אי-פעם בעבר לתביעות שבאו מן ה"פנים". ואלה תבעו מאש"פ שינוי מדיני והתמתנות שתאפשר לאינתיפאדה לקצור הישגים מדיניים ברי קיימא. אלו היו הנסיבות בהן קבל אש"פ את החלטה 242 במועצה הלאומית הפלסטינית שנערכה באלג'יריה בנובמבר 1988.

ההלטה אומנם התקבלה עם שורה של סייגים, שכרכו אותו יחד עם החלטות אחרות, כמו החלטה 194, שעוסקת בזכות השיבה. אך קבלת החלטה 242 הכשירה את אש"פ כנושא ונותן בשם הפלסטינים, מפנה שהוביל בסופו של דבר להסכם אוסלו. לא היה לאש"פ מנוס אלא לסלול את הדרך לכניסתו למרכז ההוויה המדינית של הפלסטינים, על ידי שינוי מדיני שיאפשר זאת.

מרכז ההוויה המדינית היה עתה לא בגולה הפלסטינית אלא ב"פנים", בגדה המערבית וברצועת עזה, ולשם לא הייתה כניסה לאש"פ אלא בהסכם עם ישראל. מאז הסכם אוסלו המנהיגות הלאומית איננה עוד בגולה, כאמור, לראשונה מאז 1937, ולכך יש משמעויות היסטוריות, ארגוניות, פוליטיות ואף אידיאולוגיות. קודם כול, כינון המנהיגות ומוסדותיה בתוך השטחים במקום בגולה מחייבת, מתוקף המציאות, להתמקד יותר בשאלות של סיום הכיבוש והקמת המדינה הפלסטינית. אלה השאלות הנובעות מתוצאות מלחמת ששת הימים ב-1967 ולא דווקא אותן שאלות הנובעות ממלחמת 1948, שהן בראש סדר היום של הגולה הפלסטינית—ומעל לכולן זכות השיבה. בגדה המערבית וברצועת עזה סדר היום יותר מורכב ופחות חד מימדי. יכולות להיות כמה וכמה שאלות על סדר היום הלאומי: סיום הכיבוש, הקמת מדינה פלסטינית וגם זכות השיבה. לעומת זאת, בגולה הפלסטינית יש רק שאלה אחת על סדר היום – שאלת השיבה.

אש"פ הוקם בגולה ותיפקד רוב ימיו במחנות הפליטים של הגולה הפלסטינית. כל עוד מרכז הכובד של ההוויה הלאומית היה בגולה, התקיים סדר יום לאומי שענייני הגולה הם, מטבע הדברים, במרכזו. ואילו כאשר מרכז ההוויה הלאומית הועתק לגדה המערבית ולרצועת עזה לא אותם שיקולים וסדרי עדיפות מכתיבים את סדר היום הלאומי.

גם ארגונית וגם באופן ניהול תהליך השלום חלו שינויים מאז כינון הרשות הפלסטינית בשטחים. כינון מוסדות הרשות הביא להקמת ארגונים מייצגים חדשים של העם הפלסטיני, שייצגו רק את תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה. המועצה המחוקקת נבחרה על ידי תושבי השטחים בלבד. הייתה מגמה מוסדית לפיה נראה היה כי מוסדות הרשות עומדים לרשת את אש"פ. היה גם דיון במועצה הלאומית הפלסטינית באביב 1996 על תיקון האמנה הלאומית הפלסטינית,

ואף נתקבלה החלטה בנידון. היו, אם כן, שינויים פוליטיים, ארגוניים ואידיאולוגיים, שנראו כאילו מוליכים להתמקדות בסוגיות של 1967, תוך דחיקת שאלות 1948 לשוליים. אך הדברים לא הגיעו לידי השלמה בפועל. האמנה לא תוקנה למרות ההחלטה בעניין. גם נשמרה הדואליות המוסדית בין אש"פ ומוסדות הרשות, קודם כול באישיותו של ערפאת, שהיה יו"ר הרשות וגם יו"ר אש"פ. נשמרה גם הזיקה הפורמאלית בין מוסדות הרשות לבין אש"פ.

עם השיחות על מעמד הקבע והדרישה לסופיות הסכסוך, בפסגת קמפ דייוויד שהחלה בקיץ 2000, הייתה גלישה מהירה מההתמקדות בענייני 1967 לעבר ענייני 1948. מהדיון על שטחים, גבולות, התנחלויות וירושלים, שהם כולם שאלות מתיק 1967, גלשו במהרה לדיון על הפליטים ועל זכות השיבה, שהיא, כמובן, שאלת השאלות מתיק 1948. תיק 1948 נבדל מהותית מתיק 1967. בעוד שתיק 1967 עוסק רק בגודלה של ישראל, תיק 1948 פותח תיבת פנדורה העוסקת בקיומה. אי היכולת להסכים בשאלות הקיומיות הביא לכישלון התהליך המדיני, וכך הגיעו הצדדים למלחמת האינתיפאדה המזוינת, שפרצה בספטמבר 2000.

מלחמה זו הביאה למפנה ארגוני – אידיאולוגי חדש. הרשות ומוסדותיה קרסו, ובמקומם קמו מחדש הארגונים המייסדים של אש"פ, כמובילי המאבק המזוין, כמו פת"ח והחזיתות העממית והדמוקראטית. (גם חמאס הלך והתחזק, אך הוא ארגון מחוץ לאש"פ, ועל כן איננו שייך לתהליך התחייה הארגונית של סיעות אש"פ הלוחמות). פת"ח הפך במהרה ממפלגת השלטון לארגון הדוגל, כבעבר, בעליונות המאבק המזוין. האמנה הלאומית שבה למוקד השיח הפוליטי וערך המאבק המזוין טופח לשיאים שלא היו בכל הזמנים. ערפאת, שדגל במשך שנים בכינונה של מדינה עצמאית עם ירושלים כבירתה, התמסר עתה לשיבה ולהקרבת ה"שוהדא".

בנסיבות אלה, לא החלטה 242 היא הבסיס להסדר, אלא החלטה 242 בנוסף להחלטה 194, כיסוד לזכות השיבה. פירוש הדבר הוא החזרת השטחים הכבושים ובנוסף לה מימוש השיבה, ולא שאלת השיבה מכונסת לתוך מימוש החלטה 242 ובכפוף לה. יש הבדל של שמים וארץ בין שתי נוסחאות אלה. אם פליטים ישובו למדינת פלסטין בעתיד, מדובר על שיבה בכפוף להחלטה 242. אך אם הפליטים אמורים לשוב גם למדינת ישראל גופא, אז מדובר במימוש החלטה 242 ומעבר לה (ולא בכפוף לה וכחלק ממנה) פתרון שאלת השיבה. על יסודות כאלה לא היה בסיס להסכם, אלא למלחמה. זו, העקובה מדם, לא הסתיימה עד למותו של ערפאת.

מותו של ערפאת והירושה

קשה יהיה לכל מי שיבוא במקום ערפאת למלא את החלל שהותיר אחריו. ייתכנו מאבקי כוח בין ארגונים שונים ואף בין מוקדי כוח בתוך הפת"ח עצמו. אך אין פירוש הדבר כי מעתה ישקעו הפלסטינים בהכרח במדמנה של מאבקי כוח אלימים ותוהו ובוהו. מן התבוסות בעבר, עוד מימי המרד הערבי ב-1936-1939 וביתר שאת מן התבוסה של 1948, הפיקו הפלסטינים לקחים. בראשם האמונה בצורך לשמור ככל הניתן על אחדות לאומית, שהפכה למעין ערך מקודש. אין זה אומר כי לא יהיו עימותים, לעתים גם אלימים, אך קיימת רתיעה עמוקה מפני הגלישה למלחמת אחים ומודעות רבה להשלכותיה ההרסניות.

סביר להניח כי יהיו ניסיונות רציניים לגבש קואליציה בין ארגונית חדשה. עוד קודם למותו של ערפאת דיברו אנשי חמאס בריש גלי על רצונם להשתתף בשלטון הפלסטיני בעזה לאחר ההתנתקות של ישראל. כמי שנשאו בנטל המאבק, כפי שהם מסבירים, הם מבקשים עתה גם לשאת באחריות לקבלת ההחלטות. כעת הירושה בידי אנשים שביקרו את האינתיפאדה המזוינת ואת תוצאותיה ההרסניות. מחמוד עבאס (אבו מאזן) דיבר על כך עוד לפני שנתיים ויותר. שוב מדברים על האפשרות של הודנה ואין זה מן הנמנע כי תהיה פעילות בין ארגונית להרגיע את המצב ולפעול לשיקום חברתי כלכלי של ציבור מותש על ידי ארבע שנות מלחמה.

במאבק על הירושה נוטלים חלק בעיקר שלושה גורמים: המנהיגות הוותיקה של אש"פ, בני דורו של ערפאת שחזרו עמו מתוניס, אנשים כמו אבו מאזן ואחמד קריע (אבו עלא); בעלי שררה מן הגדה המערבית ורצועת עזה, "אנשי אגרוף" ששרים למרותם אנשים חמושים, כמו ג'בריל רג'וב, מוחמד דחלאן, או מרואן ברגותי, המייצגים גם דור חדש וגם מוקד כוח חדש, המבוסס על ה"פנים", לעומת מנהיגי הגולה הפלסטינית, כמו ערפאת והמנהיגים הוותיקים; והרחק מאחור, האריסטוקרטיה הפלסטינית, המשפחות ההיסטוריות הנכבדות של הגדה המערבית שכוחן תש מזמן, אף כי יוקרתם עדיין בעלת ערך פוליטי, שאפשר להעניק ממנה למנהיגים בני הדור החדש, שכוחם לא בא להם מייחוסם, אלא מנשקם.

הסתלקותו של ערפאת היא סופו של דור. אבו מאזן ואבו עלא אינם מייצגים את השינוי הדורי הזה. בהיותם בני דורו של ערפאת יש לראות בהם מנהיגות לשלב מעבר שהיא בסוף דרכה. בפתח כבר עומדים בני הדור הצעיר יותר,

שיבואו במקומם בקרוב או בעוד שנים לא רבות, לא דור 1948 כמוהם, אלא דור השלטון הישראלי.

בני הדור החדש, המייצגים בראש ובראשונה את ה"פנים" ולא את ה"חוץ", יביאו להשלמתו של תהליך העתקת מרכז הכובד של הפוליטיקה הפלסטינית מן הגולה פנימה, שהחל עוד בשנות השמונים. להשלמתו של תהליך זה יש השלכות אפשריות מגוונות. מחד גיסא, היא עשויה להקל על השגת הסדרים עם אנשי ה"פנים" המיטיבים להכיר את ישראל לעומת ערפאת, שהפגין חוסר הבנה וחוסר רגישות מופלגים בכל הנוגע לצרכיה של החברה הישראלית. הדור שבגר תחת השלטון הישראלי, לטוב או לרע, דובר עברית בחלקו הגדול, לא בהכרח גמיש יותר בעמדותיו הפוליטיות, אבל מטיב להכיר הרבה יותר מערפאת ובני דורו את ישראל ואת הישראלים. אך מאידך גיסא, העתקת מרכז הכובד ל"פנים" היא גם הטיה לטובת חמאס, שהוא ארגון "פנים" מובהק, שנולד בשטחים ולא בגולה. כל התחזקות של מוקד ה"פנים" תחייב להביא גם את חמאס בחשבון כשחקן מקומי, שלא ניתן יהיה להתעלם ממנו.

מות ערפאת ומה שנראה בשלב ראשון כירידה בעוצמת המלחמה מאפשרים מהלכים של רפורמה פוליטית ברשות, ובראש ובראשונה החייאת מוסדותיה הנבחרים. בכך טמון סיכוי לאזרוח ההווה הלאומית הפלסטינית תוך העמקת מיסודה בגדה המערבית וברצועת עזה, במיוחד על ידי הליכי בחירות בהן משתתפים רק תושבי השטחים (כולל מזרח ירושלים), ושאינם מיועדים לגולה הפלסטינית. בחירות לראש הרשות הפלסטינית, למועצה המחוקקת; ואף למועצות המקומיות יש בהן כדי ליצור "דינאמיקה מדינתית", ויצירה בפועל של מציאות של "שתי מדינות לשני העמים".

הסתלקותו של ערפאת לא תהפוך על פיה את המציאות בתהליך המדיני. ככלל, דומה כי ישראל הפריזה בפרסונאליזציה של הסכסוך עם הפלסטינים, כאילו הכול בידי ערפאת, לטוב או לרע. הדברים אינם כך ומעולם לא היו. הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים הוא עמוק, היסטורי ואף קיומי. הוא איננו בין הציונות לבין "האיש עם השערות על הפנים". ייתכן כי עתה יהיה נוח יותר לבצע רפורמות ברשות הפלסטינית, לבסס **הודנה**, לתאם את ההתנתקות, או אף להגיע להסדר ביניים. אלה אינם דברים בטלים כלל ועיקר. אך הבעיות הקשות יותר, כמו גבולות, ירושלים ומעל לכל שאלת הפליטים, לא יבואו על פתרון רק משום שערפאת ירד מן הבמה, בוודאי לא בטווח הקצר. המחשבה כי המצרים והירדנים אולי יחליפו את הפלסטינים ויבואו עתה במקומם, גם היא בלתי

מציאותית, עוד יותר עבור הירדנים מאשר עבור המצרים. הרי הירדנים לא ירצו להראות כמי שמנצלים את הסתלקותו של ערפאת כקרדום לחפור בו על חשבון הפלסטינים. אף אין להם כל אינטרס לעשות כן.

לבסוף, באשר להתנתקות, אכן רצוי לנצל כל הזדמנות כדי להגיע לתיאום עם הפלסטינים על מימוש ההתנתקות. אך בשום אופן אין להתנות את ההתנתקות בהשגת הבנה כזו. זאת תהיה טעות לעכב את ההתנתקות כדי להגיע להסכם עם הפלסטינים. ההתנתקות חשובה מדי למען הבטחת ישראל כמדינת היהודים מכדי להתנות את ביצועה במה שיקרה או לא יקרה ברשות הפלסטינית, אחרי ערפאת. ההתנתקות היא הכרחית לצמצום היקף המלחמה וליצירת התנאים המוקדמים לקיום שתי מדינות ולמשא ומתן עתידי עם הפלסטינים, ולכן אין להתנות אותה בשום התפתחות אחרת.

יצירת התנאים בשטח "לשתי מדינות לשני העמים" היא חיונית למען קיומו של מוקד החיים הלאומיים הפלסטיניים בהקשר טריטוריאלי שהוא לצד ישראל ולא במקומה. בכך תהיה יותר תקווה, לא ביטחה, להסדר עתידי. במציאות כזאת, של שתי מדינות, יש יותר תקווה להסדר עתידי מאשר במציאות שבה מוקד ההוויה הלאומית הפלסטינית הוא במחנות הפליטים של הגולה, בהם מעלים על נס את ערך המאבק המזוין והשיבה. כך היו הדברים בראשית דרכו הפוליטית של ערפאת, והוא הלך לעולמו כאשר הערכים, שניטעו בתודעתו מראשית ימיו, חייבו אותו עד סופו. עתה אולי נפתח פתח לשינוי. לא של הכול בהרף עין, אלא בתהליך תמורה שיש עמו פתח תקווה.

הערות

1. Zvi Elpeleg, *The Grand Mufti: Haj Amin Al-Hussaini* (London: Frank Cass, 1993), pp. 162–181.

2. Issa Khalaf, *Politics in Palestine; Arab Factionalism and Social Disintegration, 1939-1948* 2 (Albany: SUNY Press, 1991), p. 68.

זיקות גומלין מוסדיות בין אש"פ לבין הרשות – המשמעויות המדיניות

אפרים לביא

איפיון מרכזי של ההיסטוריה הפלסטינית מאז 1937, האינטראקציה בין הגולה הפלסטינית, "החוץ", לבין ה"פנים" – לא תם גם אחרי הסכם אוסלו והסכמי הביניים עם ישראל. העתקת המוסדות הלאומיים של אש"פ מהחוץ פנימה, אמנם הביאה לחיבור היסטורי בין ההנהגה הלאומית לבין העם הפלסטיני בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, אך מבנה השלטון העצמי שהקים יאסר ערפאת שימר את ההבחנה המוסדית שבין אש"פ, כמייצג לגיטימי יחיד של כל חלקי העם, לבין הרשות כמייצגת את תושבי השטחים.

הניסיון להבין את השינויים המתהווים והצפויים באש"פ וברשות הפלסטינית עם הסתלקותו של ערפאת, מחייב התבוננות במבנה הפנימי של השלטון העצמי, כפי שפעל בעשור השנים האחרונות. במבנה זה, שהיה מיועד להתקיים בתקופת הביניים בלבד, ישנן זיקות גומלין בין אש"פ ומוסדותיו לבין הרשות הפלסטינית שהוקמה בעקבות הסכמי אוסלו, ובה בעת קיימת ביניהם הבחנה מוסדית ברורה, שנועדה להבטיח את ייצוג עניינם של שני חלקי העם הפלסטיני, בשטחים ובפזורה. ערפאת, באישיותו וסמכותו כמנהיג, עמד בראש שני הגופים ובכך גילם את אחדות העם הפלסטיני. ניתן להניח, כי הבחנה זו תעמוד ביסוד השיקולים בעת ירושת התפקידים של ערפאת ועיצוב המבנה השלטוני בעידן שאחריו.

ברם, המאפיין הבולט של המבנה השלטוני שהוריש ערפאת, הוא שקיעתו המתמשכת של אש"פ לעומת התחזקותה של הרשות הפלסטינית: רוב מוסדות אש"פ ואנשי הארגון הוותיקים השתלבו במנגנוני השלטון העצמי של הרשות הפלסטינית, עד כדי טשטוש מעמדו ההיסטורי של אש"פ. בקרב ההנהגה הוותיקה של אש"פ התנהל שיח ער בנושא כבר בשלהי שנות ה-90, והועלו שאלות נוקבות לגבי המשמעויות המדיניות העולות משקיעת אש"פ לגבי המשך ייצוג העם הפלסטיני ובעייתו כשלמות אחת. שיח זה שב ופרץ עם הסתלקותו של ערפאת והוא משתלב כיום במאבק הבין דורי על ראשות הזירה הפלסטינית, בין ההנהגה הוותיקה המבקשת לשמור על מעמדה באמצעות שימור מעמדו של אש"פ, לבין הנהגת דור הביניים המבקשת לחזק את מעמד הרשות ולמלא תפקידי מפתח בה.

המבנה השלטוני של הרשות ומשמעויותיו המדיניות

בעוד ישראל ציפתה בתחילה, שבתקופת הביניים תפעל מועצה מנהלית-פונקציונאלית קטנה, שתיבחר על-ידי תושבי השטחים ובאמצעותה הם ינהלו את ענייניהם, והבעיה הפלסטינית תתוחם לפתרון מדיני עבורם (ישות מדינית בגבולות 1967), היא שינתה בהמשך את עמדתה. ישראל נתנה, למעשה, את הסכמתה לכך שהנהגת אש"פ תקבע את מעמד הארגון כמקור הסמכות הפלסטיני היחיד שמייצג כלפיה וכלפי תושבי השטחים והקהילה הבינלאומית, את האינטרסים של כל חלקי העם הפלסטיני, לרבות בעיית הפליטים. נראה, כי ישראל קיוותה שבתום תקופת הביניים ולקראת הסדר הקבע, המועצה הנבחרת תהפוך לפרלמנט והרשות הפלסטינית תהפוך לממשלה, ואילו אש"פ, על כל מוסדותיו, יהפוך מיותר ויתפרק.

בהסכם עזה-יריחו ממאי 1994, ואחר-כך בהסכם הביניים ב-1995, הוגדרו סמכויות הרשות הפלסטינית, שמהן הוצאה האחריות בתחום ביטחון החוץ והיחסים הבינלאומיים. באותו הסכם נקבע, כי אש"פ רשאי לנהל משא ומתן ולחתום על הסכמים עם מדינות או ארגונים בינלאומיים לטובת הרשות הפלסטינית. בהסתמך על הסכמים אלה, ובהתאם להחלטות אש"פ מאז 1974, לפיו תוקם רשות לאומית בכל שטח מפלסטין שישוחרר, הקימה הנהגת אש"פ מבנה שלטוני שכלל שלוש רשויות נפרדות, שהן שילוב של פנים וחוץ:

- רשות מבצעת המורכבת מחברי הועד הפועל של אש"פ ואישים מהפנים, אשר משמשת כממשלה הזמנית של העם הפלסטיני כולו – "בפנים ובחוץ", במהלך תקופת הביניים. בראשה עומד ה'ראיס', שמתוקף תפקידו הוא גם חבר ברשות המבצעת, ובידיה סמכויות ביצוע נרחבות.
- מועצה מחוקקת הנבחרת על ידי תושבי השטחים ומייצגת אותם. היא מהווה חלק מהמועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) של אש"פ, שבה יש ייצוג של הפזורה הפלסטינית; מסמכותה להביע אמון או אי אמון בממשלה, ולבקר את פעילותה.
- רשות שופטת הבנויה על מערכות המשפט האזרחית והדתית-השרעית, אליהן נוספה מערכת משפט ביטחונית-צבאית, שבמרכזה "בית המשפט העליון לביטחון המדינה".

בראש מבנה זה, שהוגדר כ"רשות הלאומית הפלסטינית", אך ביטא בבירור מוסדות של מדינה בדרך, עמד ערפאת כראש אש"פ, כנשיא הנבחר של הרשות,

כראש המועצה לביטחון לאומי השולט במנגנוני הביטחון, וכראש הפת"ח. כך, הוא גילם באישיותו ובריכוז התפקידים שבידיו את אחדות העם הפלסטיני, והוא ייצג את הבעיה הפלסטינית על שני מרכיביה העיקריים: בעיית הפליטים של 1948 באשר הם, בשטחים ובפזורה, וכן בעיית הכיבוש של הגדה המערבית ורצועת עזה הכוללת את סוגיית העקורים של 1967, תוך נכונות מעשית לטפל בשתייהן במקביל, במסגרת מו"מ עם ישראל.

במבנה שלטוני זה נוצרה כפילות, כאשר המועצה המחוקקת הייתה לגוף היציג הנבחר כחוק של האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה, בעוד שהוועד הפועל של אש"פ והמועצה הלאומית הפלסטינית הוסיפו להחזיק בסמכויות ביצועיות וחקיקתיות כלפי העם הפלסטיני בשטחים ובפזורה. המועצה שנבחרה בגדה המערבית וברצועת עזה בהליך דמוקרטי בינואר 1996, זכתה בלגיטימציה עממית ועמלה בהדרגה לבסס את מעמדה ולהפעיל את סמכויותיה בתחום החקיקה, הבקרה והפיקוח על הרשות המבצעת. ואולם, המועצה נתקלה בקשיים שהיו נעוצים בכפילות השלטונית שנוצרה:

- המועצה הייתה אמנם בעלת זכות להצביע אי אמון בממשלה, אך זו מונתה על-ידי יו"ר/נשיא הרשות כשמחצית חבריה הם מקרב הוועד הפועל של אש"פ, שרואים עצמם כמייצגי העם בפזורה וככפופים למל"פ ולא למועצה המחוקקת.
 - המועצה אמנם אינה כפופה ליו"ר הרשות אך חוקיה חייבו את אישורו והיה בכוחו ובסמכותו לפזרה. בפועל, נהג ערפאת סחבת רבה באישור חוקי המועצה. קיומם המקביל של מוסדות אש"פ בחו"ל הקל עליו לתמרן ולשלוט בתפקוד המועצה ובהשפעתה ולהתעלם לעתים מהחלטות שנתקבלו בה.
- ערפאת הפעיל גם גוף שלטוני נוסף, בלתי רשמי, אשר הקשה אף יותר על המועצה המחוקקת למלא את יעודה כגורם בקרה ופיקוח. גוף זה נקרא 'ההנהגה הפלסטינית' (אל-קיאדה אל-פלסטיניה), והוא אינו מוזכר בהסכמי הביניים ואינו מעוגן מבחינה חוקית בהחלטות אש"פ או הרשות. החל ממחצית 1996 יזם ערפאת את כינוסי 'ההנהגה הפלסטינית' השבועיים, בהם השתתפו חברי הרשות המבצעת של הרשות (שרים), שאר חברי הוועד הפועל של אש"פ (שאינם בתפקידי שר), יו"ר המועצה המחוקקת, יו"ר המל"פ וחברי המשלחת הפלסטינית למו"מ עם ישראל.

דפוס שלטוני זה חרג מהצהרת העקרונות ומהסכמי הביניים שנחתמו עם ישראל, שכן, הרשות המבצעת הייתה אמורה להיות ועדה של המועצה המחוקקת

ולקבל ממנה את סמכות הביצוע. בפועל 'ההנהגה הפלסטינית', שאינה כפופה למועצה המחוקקת, הפכה להיות הרשות המבצעת.

1994-2000: התבססות הרשות ושקיעת מוסדות אש"פ

מבנה שלטוני זה, אף שנראה כמשרת את העניין הפלסטיני, לא הניח את דעתם של מתנגדי הסכם אוסלו מקרב האופוזיציה הפלסטינית שקראו להקים מסגרת חלופית לאש"פ. הצהרותיה החוזרות ונשנות של הנהגת אש"פ כי לא ויתרה על אף לא אחת מדרישות היסוד של הארגון לגבי שלב הקבע, נבלעו בביקורת נוקבת מבית שהלכה וגברה בשנים הראשונות של ניהול השלטון העצמי בשל מה שנראה כשקיעתו המתמשכת של אש"פ לעומת התחזקותה של הרשות הפלסטינית. העתקת רוב מוסדות אש"פ לשטחים¹ והשתלבותם בגופים קיימים ובמנגנונים של ניהול חיי היום-יום, וכן שילובם של אנשי אש"פ במוסדות השלטון ביחד עם גורמי הפנים, יצרה זיקה כה הדוקה בין גופי הרשות לבין אש"פ, עד כי החל להיטשטש מעמדו ההיסטורי של אש"פ. בויכוח הער שהתעורר בציבור הפלסטיני, סברו המבקרים כי מתחולל תהליך בלתי הפיך, שבו מוסדות אש"פ נחלשים והארגון חדל להיות, מבחינה מעשית, מקור הסמכות העליון של הרשות.² הרשות, לעומת זאת, מילאה את רוב התנאים הנדרשים עבור מדינה, בהיותה שולטת על שטח [של חלק מהעם הפלסטיני] שבו מתגבשת הזהות הפלסטינית [בגלל הזיקה ההדוקה בין מרבית העם הפלסטיני לבין מוסדותיו החוקיים]. המבקרים ראו בעייתיות רבה בהקמת מדינה שאמנם תהיה מוכרת על ידי הקהילה הבינלאומית, אך תשלוט רק בחלק מהעם הפלסטיני.

במאמר ביקורת נוקב על טשטוש ההבחנה בין תפקידי אש"פ לרשות, טען האני אל-חסן, חבר הועדה המרכזית של הפת"ח, שאש"פ מבין אל-נכון שמשימתו תסתיים רק עם הגשמת המטרות הלאומיות שהן זכות השיבה, הקמת מדינה עצמאית וריבונית שבירתה ירושלים: "רק אז העם הפלסטיני יחליף את המסגרת הפוליטית של אש"פ במסגרת פוליטית חדשה שהיא מסגרת המדינה (אל-דולה), ולא מסגרת הרשות (אל-סלטה)". אל-חסן סבר, שאש"פ אינו צריך לתפקד כרשות שלטונית ויש צורך דוחק להגדיר חלוקת תפקידים בינו לבין הרשות: על הרשות להתמקד בבינוי מוסדות המדינה והחברה האזרחית ואילו אש"פ צריך להמשיך ולעסוק במשימות השחרור הלאומי, דהיינו לייצג את הבעיה הפלסטינית

בשלמותה ההיסטורית ולנהל את המאבק המדיני עד למימוש הזכויות הלאומיות³. חיליל שקאקי הצביע על הכפילות הקיימת בחברות של בעלי תפקידים בשני הגופים. הוא תיאר כפילות זו כמונעת מהמועצה המחוקקת למלא את תפקידה כגוף מפקח ומבקר של הרשות המבצעת, ויוצרת מתח תפקודי בין אש"פ לרשות, שבא לידי ביטוי במישורי עשייה חיוניים. התוצאה של מצב זה הוא שיבוש יכולתה של המועצה המחוקקת למלא את יעודה בשלושה תחומים מרכזיים: אישור הסכמים, חקיקה בסוגיות הנוגעות לכלל הפלסטינים בפזורה וביקורת על המנגנון המבצע של הרשות⁴.

על רקע קשיים אלה היו שקראו לנסח "חוק יסוד" להפרדת הסמכויות בין אש"פ והרשות, אשר יסדיר את היחסים ביניהם ויבטיח את השלמות הלאומית בין הפנים והחוץ⁵. לעומתם, אישים כמו סמיח שביב, חבר מל"פ ומרצה למשפטים, וצברי גרייס, חבר מל"פ ומנכ"ל המכון למחקרים של אש"פ וחבר ותיק בפת"ח, טענו כי ניסיון אוסלו מחייב להפריד בין אש"פ לרשות הפרדה גיאוגרפית, היינו להעתיק את מקום מושבו של אש"פ בחזרה לגולה, כדי שיוכל לשמור בידיו אופציות מדיניות פתוחות. הללו ביססו את עמדתם על ההערכה כי לא ניתן להניח שהמו"מ יביא למימוש ציפיות המינימום של הפלסטינים, ולכן יש צורך להחיות את אש"פ-חוץ על מוסדותיו. לדבריהם, במצב הנוכחי המתח התפקודי הקיים בין הרשות לאש"פ מחליש את כוחם של שני הגופים, בשעה שיש צורך לחזק את תפקיד הרשות כלפי אוכלוסיית הגדה המערבית ורצועת עזה, ואת התפקיד האזורי והבינלאומי של אש"פ, כנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני כולו, באשר הוא שם⁶.

בהתייחסו לשיח ציבורי ביקורתי זה, הסביר סלים אל-זענון, יו"ר המל"פ, כי המבנה השלטוני שהוקם תאם את האמנה הלאומית, בה נאמר כי הועד הפועל של אש"פ הוא הממשלה הזמנית של העם הפלסטיני כולו, וכי המוסדות והמחלקות של אש"פ יפקחו על הרשות הלאומית ויהיו מקור הסמכות שלה. ואולם, לדבריו, הדבר לא יושם כהלכה משום שבפועל השרים ברשות הלאומית הפכו להיות בעלי סמכות רבה יותר מאשר חברי הוועד הפועל. זענון הביע את הסתייגותו מהמצב שנוצר, וטען כי "אש"פ עדיין קיים והוא אשר הסכים לדחות את הכרזת המדינה בחמש שנים; לפיכך, אם הרשות הלאומית לא תצליח, באמצעות המשא ומתן, להגיע להסכם עם ישראל בדבר פריסת הריבונות הפלסטינית על האדמה הכבושה בגדה, בעזה ובירושלים – על אש"פ לשוב ולנהל את העניינים⁷.

הישגי השלטון העצמי בשנים 1994-2000

למרות הקשיים שנערמו על דרכה של הרשות הפלסטינית, הרי המבנה השלטוני שכוון ערפאת אפשר לפלסטינים להתקדם לעבר שני יעדיהם המרכזיים. האחד היה לכונן ממשל עצמי יציב המהווה כתובת שלטונית ברורה לתושבי הגדה המערבית ורצועת עזה, ולקדם את תהליך בינוי המוסדות של המדינה שבדרך. השני היה להגן על מעמדו של אש"פ כמייצג גם של הפזורה הפלסטינית וכסמכות היחידה לניהול המו"מ על הסדרים עם ישראל.

במקביל, מחלקת המו"מ של אש"פ בראשות אבו מאזן ובפיקוחו הישיר של ערפאת, שלטה במו"מ על הסדר הקבע והכנינה ניירות עמדה שהיו מותאמים לעמדה המדינית הרשמית והקבועה של אש"פ, כפי שהתקבלה בהחלטות המל"פ ה-19 ב-1988. החלטות אלו נתנו מענה לתושבי השטחים שחוללו אותה עת את האינתיפאדה וביטאו בכך את רצונם שאש"פ ייתן קדימות בסדר היום הלאומי הפלסטיני לעצמאות מהכיבוש על פני שחרור כל פלסטין. בין היתר, התקבל עקרון החלוקה, על פי החלטת העצרת הכללית של האו"מ משנת 1947, בדבר הקמת שתי מדינות, והתקבלו החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338, כבסיס לוועידה בינלאומית, ופתרון בעיית הפליטים על בסיס החלטה 194 מ-1948.⁸

ערפאת ויתר הנהגת אש"פ דבקו בעמדה מדינית זו בכל השלבים של תהליך אוסלו ולא סטו ממנה גם במו"מ על הסדר הקבע. המאפיין העיקרי של העמדה המדינית הזו היה מורכבותה. היא נוסחה באופן שהכיל קשת רחבה של עמדות אפשריות והיוותה, למעשה, מכנה משותף לסדר היום השונה של ה"פנים" וה"חוץ", אף שבפועל לא התקבלה על ידי ארגוני הסירוב: החל משתי מדינות, תוך מתן מענה חלקי בלבד לסוגיית הפליטים והשאריתה פתוחה, ועד למדינה דמוקרטית אחת שאליה שבים הפליטים. ואולם, על פי התפיסה של הנהגת אש"פ, אופן יישום ההחלטות היה תלוי בנסיבות של המו"מ וההתפתחויות במו"מ עצמו, היינו, בעמדות ישראל. במילים אחרות: כעומק הנסיגה לעבר גבולות 1967 וכינון מדינה בת-קיימא, ריבונית ועצמאית – כך תגדל הנכונות הפלסטינית לפתרון מעשי של סוגיות הסדר הקבע, אך בכל מקרה הסדר לא יהיה על חשבון הנרטיב הלאומי הפלסטיני.

חשיבותן העיקרית של החלטות 1988 מבחינת ישראל הייתה בכך, שלאשונה הכיר אש"פ בהחלטה 242 שמשמעת ממנה הכרה במדינת ישראל, גם אם לא היה ברור אם זהו הפתרון הנצחי אותו מבקשים הפלסטינים, או שמא זהו רק

שלב לקראת שחרור כל פלסטין. גם לגורמי האופוזיציה ובעיקר לפליטים בפזורה, התמונה לא הייתה נהירה והם נטו להאמין שבאוסלו ערפאת "מכר" את עניינם כדי לזכות בתואר הנשיא הראשון של מדינת פלסטין. ברם, עמידתו התקיפה של ערפאת במו"מ על הסדר הקבע, במיוחד בפסגת קמפ-דיוויד, זיכתה אותו בתמיכה רחבה, כולל מצד מתנגדיו.

2000-2004: קריסת הרשות והשקיעה באנארכיה

בארבע שנות העימות האחרון עברה הרשות, על משרדיה ומוסדותיה המדינתיים, תהליכי שקיעה. היה נדמה כי את מקומה בהוויה הפלסטינית שב ותופס אש"פ על פלגיו, הפת"ח והחזיתות, כארגונים של המהפכה הלאומית הפלסטינית החוזרים לשאת את נס המאבק המזוין, יחד עם החמאס והג'יהאד האסלאמי, למען שחרור פלסטין. ברם, עיון מעמיק בהשתלשלות האירועים מראה כי המערכת אשר תפסה את מקומה של הרשות היא דווקא מערכת אנארכית, שאמנם יש לה זיקות מסוימות לפלגי אש"פ אך היא פועלת באורח עצמאי, ללא שליטה ריכוזית, ובאופן בלתי תלוי בארגון.

אינתיפאדת אל-אקצא, אשר פרצה מלמטה, כביטוי למצוקה ולתסכול של רוב הציבור כלפי ישראל וגם כלפי שלטון הרשות, הפכה כעבור מספר שבועות בלבד לעימות מזוין בין צעירים נושאי נשק לכוחות צה"ל. הגורמים החמושים של תנזים הפת"ח בהנהגת בני דור הביניים, שאליהם הצטרפו מאוחר יותר גם נושאי הנשק של החמאס והארגונים האחרים, נטלו לידיהם את נס המאבק כדי לשמור על תנופת המחאה. עם התמשכות העימות במאפייניו הצבאיים, נעשו נושאי הנשק לגורם הדומיננטי בקביעת סדר היום ובניהול העניינים בחברה, בעוד מוסדות הרשות ומנגנוני הביטחון שלה, אשר סימלו את הסכם אוסלו, קרסו ונדחקו לשוליים. הם היוו מטרה לפגיעה ולהענשה מצד ישראל ואיבדו בהדרגה את יכולת התפקוד שלהם (למעט בתחומי החינוך והבריאות). השליטה על החברה עברה במקומות שונים מהרשות לידי פעילי השטח, לאחר שהמשרטה, מנגנוני הביטחון ומערכת המשפט – שותקו. עם זאת, הם הביעו את דבקותם בסמל השלטוני, ערפאת.

גם נס המאבק המזוין נשמט מידי ההנהגה הוותיקה של אש"פ, והוא נוהל על ידי הדור הצעיר של הזרם הלאומי ("גדודי חללי אל-אקצא" של הפת"ח, ונושאי

נשק של גורמי השמאל), והזרם האסלאמי ("גדודי עז אל-דין אל-קסאם" ויחידות הג'יהאד האסלאמי). זאת, מבלי שתהיה להנהגה הוותיקה של אש"פ יכולת ממשית לדרוש מהם הפסקת אש או הפסקת הפעולות בתוך ישראל. יתר על כן, החלל השלטוני שנוצר נוצל להתערבות גורמים זרים, כמו חזבאללה, ולחיבור בינם לבין גורמי השטח בגדה המערבית וברצועת עזה.

התפתחויות אלה הביאו לתופעה של "נסיגה של המדינה", שפירושה, בין היתר, ויתור (מלא או חלקי) על שירותי המדינה בתחומים שונים והזדקקות לארגונים מקבילים או למבנים מסורתיים מתחרים (למשל, השבט), כאשר חלה ירידה של ממש ביעילות המדינה ובעוצמתה הפנימית, וכן בלגיטימיות שלה ובתוקף הזהות הקיבוצית שהיא ייצגה. הציבור הרחב המשיך אמנם לראות ברשות הפלסטינית כתובת שלטונית שנושאת באחריות למצבו. אבל ברור היה שהרשות לא קבעה עוד את סדר היום של החברה הפלסטינית, אלא הגורמים החמושים, מחד גיסא, וישראל, מאידך גיסא.

המבנה השלטוני הריכוזי והמורכב של אש"פ והרשות התרופף, והוא נותר כסמל. מוסדות אש"פ בפנים ובחוץ לא מילאו את החלל שנוצר ותחומים אזרחיים רבים עברו לידי גורמים חוץ ממסדיים חילוניים ודתיים כאחד. החמאס, שאגודות הצדקה שלו וגופים אזרחיים שונים מטעמו מגישים שירותי רווחה, חינוך, רפואה וסיוע כלכלי לאוכלוסייה, הצליח למשוך את השטיח מתחת רגלי הרשות ולהציגה בעיני הציבור ככלי ריק.

עתיד היחסים בין הרשות לאש"פ לאחר ערפאת – השיח הציבורי

הסתלקותו של ערפאת נתנה את האות לחידוש השיח הפנים פלסטיני אודות הצורך ל"ארגן מחדש את הבית הפלסטיני", ומכאן גם סביב הזיקות ויחסי הגומלין בין אש"פ לרשות הפלסטינית. רוב הגורמים הפוליטיים היו שותפים לדעה, כי על ההנהגה הבאה להיות מסוגלת, מצד אחד, להשיב את רסן השלטון בגדה המערבית וברצועת עזה לידיה ולטפל ביעילות בעניינים האזרחיים של האוכלוסייה. ואילו, מצד שני, היה עליה לבטא את אחדות העם, לייצג גם את האינטרסים של הפזורה ולא לחרוג מעמדות היסוד של אש"פ בסוגיות הקבע.

ואולם, מחלוקת ניטשה בין גורמי האופוזיציה לפת"ח סביב הדרך בה יש לנקוט כדי להשיג יעד זה.

האופוזיציה הפלסטינית החילונית (חזיתות השמאל), האשימה את הנהגת אש"פ בהקפאה מכוונת של פעילות מוסדות הארגון לטובת הרשות, וקראה לבחון בצורה מקיפה ומעמיקה את המצב. הצעות האופוזיציה בעניין זה הופנו לפת"ח, בהיותו התנועה המרכזית בעם הפלסטיני והארגון העיקרי באש"פ, והן כללו בעיקר את המרכיבים הבאים:⁹

- להפריד בין אש"פ לרשות: אש"פ הוא הנציג של כל העם הפלסטיני, ואילו על הרשות לשוב למעמדה האמיתי: "רשות שלטון מנהלי עצמי מוגבלי".
- לכוון הנהגה לאומית קולקטיבית ודמוקראטית, שתהיה מסגרת זמנית מייצגת לכל חלקי העם הפלסטיני ותכלול את הפלגים הלאומיים והאסלאמיים.¹⁰ הנהגה זו לא תהיה חלופה לאש"פ אלא תציע דרכים לארגון המוסדות הפלסטיניים מחדש, באופן שיאפשר השתתפות כל גורמי הכוח הפוליטיים בתהליך קבלת ההחלטות.

- לנהל דיאלוג לאומי מקיף במטרה לגבש מצע מדיני משותף ומוסכם.
- לפעול למיצוי יכולות העם הפלסטיני ב"פנים" וב"חוץ" כדי לרתום אותן להמשך המאבק להשגת זכויות העם הפלסטיני. זאת, גם באמצעות החייאת ההתאחדויות והארגונים העממיים למיניהם.

- להציב נציגויות של אש"פ בריכוזי אוכלוסין פלסטיניים בפזורה כדי שיהוו כתובת ו"מקור סמכות" (מרג'עיה) עבור הפלסטינים שם.

בכירי הפת"ח דחו את רעיון ההנהגה המאוחדת והבהירו שמקור הסמכות של העם הפלסטיני הוא אש"פ ואין בלתו. הם הסבירו כי הם מעוניינים בהצטרפות כל הפלגים הפלסטינים לאש"פ, הן כדי שהארגון יישאר הנציג החוקי והיחיד של העם הפלסטיני, והן כדי שהפלגים אשר נטלו חלק פעיל במאבק יוכלו ליטול חלק גם בתהליך קבלת ההחלטות בסוגיות הלאומיות. בכירי הפת"ח דחו גם את הרעיון לגבש מצע מדיני חדש וטענו כי המצע של אש"פ מבוסס על עקרונות העמדה המדינית, כפי שהתקבלה במוסדות הארגון. יחד עם זאת, הם הסכימו להחיות את פעילותם של מוסדות אש"פ, אך תבעו שההצטרפות לארגון תהיה על בסיס "השתתפות דמוקראטית" שעליו יש לדון ולהסכים.

כמו-כן, העלו בכירי הפת"ח על נס את ההישג של כינון הרשות הלאומית הפלסטינית בעקבות הסכם אוסלו והזמינו את הפלגים להשתתף עימם בבניית הרשות באמצעות השתתפות בבחירות שייערכו למועצה המחוקקת. גורמי

האופוזיציה דרשו גם להפריד בין תפקיד יו"ר הוועד הפועל של אש"פ לבין תפקיד נשיא הרשות הפלסטינית. הם הסבירו כי הדבר חיוני כדי לסכל את כוונות הזדון של ישראל לנצל את העובדה שאש"פ הפך לקישוט חסר תוכן המוטמע בתוך מוסדות הרשות הפלסטינית, כדי לחתום עימו על הסכם, לכאורה, בשם העם הפלסטיני כולו. בכירי הפת"ח הסבירו מצידם, כי החלטתם בעניין מועמדותו של אבו מאזן, יו"ר הוועד הפועל של אש"פ, לבחירות לנשיאות הרשות, דווקא מיועדת לשלול מישראל אפשרות להכתיב לרשות הפלסטינית הסכם על הקמת מדינה בלבד, תוך התעלמות מזכות השיבה לפליטים הפלסטינים. העובדה שתפקיד ראש אש"פ וראש הרשות יהיו בידי מנהיג פלסטיני אחד אמורה לסכל כל ניסיון כזה.

סיכום

שובה של ההנהגה הלאומית הפלסטינית מהגולה לשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ב-1994 אכן מהווה סגירת מעגל היסטורית, שראשיתו בצאתו לגלות של המנהיג הלאומי חאגי אמין אל-חוסייני מארץ ישראל ב-1937. התפתחות זו טומנת בחובה משמעויות ארגוניות ופוליטיות מרחיקות לכת, ויתכן אף אידיאולוגיות.

העתקת מוסדות אש"פ והנהגת הארגון מהחוץ פנימה לשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, היא עובדה בלתימחקה, ובחירתו של מנהיג מתוך השטחים ולא מהחוץ כראש אש"פ, מעידה על כך שהשטחים הפכו להיות מרכז הכובד בשיקולי הארגון. אמנם נשמעו מיד לאחר מותו של ערפאת קולות בודדים שקראו להוציא את אש"פ מהשטחים ולהעתיקו בחזרה לגולה לאור לקחי אוסלו, אך רבים רואים בחיבור שנוצר בין העם הפלסטיני להנהגתו לאחר עשרות שנות ניתוק, כאחד ההישגים הגדולים של אוסלו, שאין לוותר עליו בשום תנאי. אולם, גם אם מבחינה פוליטית ערכו של אש"פ-חוץ ירד בעשור הראשון של השלטון העצמי, וגם אם חלה ירידה בפעילותם של מוסדות אש"פ בפנים, הרי ההבחנה המוסדית בין אש"פ לרשות נשמרה, ויש להניח כי הפלסטינים יקפידו על שמירתה גם בעידן שלאחר ערפאת. זוהי הבחנה ערכית בעלת משמעות היסטורית ומדינית הקשורה לייצוג הפזורה ובעיית הפליטים, וייצוג העמדה המדינית של הפלסטינים במשא ומתן עם ישראל. הבחנה זו נתמכת בהסכמה כללית במערכת הפלסטינית,

שיש לשמר בידי אש"פ את סמכויות ניהול המו"מ והחתימה על הסכמים, ובידי הרשות את ניהול העניינים האזרחיים בגדה המערבית וברצועת עזה. יחד עם זאת, המהפך שחל במעמדו של ה"פנים" כמרכז הכובד של המערכת הפלסטינית, עשוי להוביל לתהליך שבו השיקולים של ה"פנים" יהפכו להיות מכריעים הן לגבי הרשות והן לגבי אש"פ, דהיינו: שינוי סדר העדיפויות הלאומי, באופן שתינתן קדימות לשאלת ה"עצמאות" (**אסתקלאל**) והקמת המדינה על פני שאלת "השחרור" (**תחריר**) של פלסטין. כך הזדרזה ההנהגה הפלסטינית הזמנית שהוקמה לאחר מות ערפאת, לפעול בקהילה הבינלאומית ובמדינות ערב, כדי לקדם מהלך מדיני רחב במסגרת מפת הדרכים, שיכלול גם את ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה. כל זאת, מבלי לסטות מן העמדות המדיניות הקבועות של אש"פ.

יחד עם זאת, גישתה הפרגמטית הצפויה של ההנהגה החדשה, עשויה להביאה לשקול מתן קדימות לפתרון בעיית הכיבוש ולהקמת מדינה בת קיימא, במסגרת הסדר שיכלול פתרון **מוסכם** לבעיית הפליטים, על פני "שחרור" כל פלסטין או יישוב סופי ומוחלט לבעיית הפליטים, במובן של מימוש זכות השיבה באופן מלא. שני תהליכי שינוי אלה, המוסדי והתוכני, עשויים להשתלב בחילופי הדורות בהנהגה, עת אנשי דור הביניים שנוולדו וגדלו בתחומי הגדה המערבית וברצועת עזה, יתפסו את מקום המשמרת הוותיקה של אש"פ-חוץ.

הערות

1. במקביל, המשיך אש"פ לקיים חלק מהמנגנונים שלו בחו"ל, ביניהם המחלקה המדינית בראשות פארוק קדומי, כדי לנהל את קשרי החוץ של הממשל העצמי, וכן הקרן הלאומית הפלסטינית, כדי לאפשר את המשך פעילותה הכלכלית בעולם.
2. יזיד צאיע', "בין אל-דולה פי אל-מנפא' ואל-דולה פי אל-וטן", **אל-סיאסיה אל-פלסטיניה**, מס' 15-16, 1997, עמ' 63-67.
3. האני אל-חסן, "מוקע מנטימת אל-תחריר אל-פלסטיניה פי צנע אל-נטיאם אל-סיאסי אל-פלסטיני", **שוואן תנמויה**, כרך 8, חוברות מס' 3-4, סתיו 1999, עמ' 29-35. ראו גישה דומה במאמרו של ממדוח נופל, "נשוא' ותטור אשכאלית אל-עלאקה בין אל-סלטה ומנטימת אל-תחריר", **אל-סיאסיה אל-פלסטיניה**, שם, עמ' 81-89.
4. חיליל שקאקי, "מסתקבל אל-דימוקראטיה פי פלסטין באל-נטייר אלא' אשכאלית אל-עלאקה בין מנטימת אל-תחריר אל-פלסטיניה ואל-סלטה אל-וטניה", **אל-סיאסיה אל-פלסטיניה**, שם, עמ' 59-62.

5. גישה זו תמכה, למעשה, בעמדת הפליטים בפזורה (בפרט סוריה ולבנון) שחששו מזניחתם על ידי הרשות וביקשו לשמור על מוסדות אש"פ "בחוף", ובמיוחד אלה שהגישו סעד וסיוע רפואי למשפחות החללים, הפצועים והעצורים.
6. סמיח שביב, "אל-סלטה אל-וטניה אל-פלסטינייה ומנטימת אל-תחריר אשכאלית אל-עלאקה אל-אדאריה ואל-וטניה", **אל-סיאסיה אל-פלסטינייה, שם**, עמ' 80-68.
7. <http://www.memri.org.il>
8. ארגוני האופוזיציה הפלסטיניים דחו החלטות אלו, משום שמשמעותן הייתה יצירת הבחנה בין "המולדת" ("אל-וטן") לבין "המדינה" ("אל-דולה"), שהתפרשה כקבלת קיומה של ישראל.
9. ראה סימפוזיון בערוץ הטלוויזיה "אל-גיזירה", 28 נובמבר 2004, בהשתתפות, בין היתר: ד"ר מאהר טאהר, מחמד א-דיכ, וחמזה בישתאווי.
10. הנהגת חמאס דרשה לכונן מקור סמכות עליון לעם הפלסטיני ב"פנים" וב"חוץ", שתכלול את כל גורמי הכוח הפלסטיניים. ח'אלד משעל, בראיון ב"אל-גיזירה", 12 דצמבר 2004.

חמאס, אש"פ ושאלת הייצוג הפלסטיני הלגיטימי

מאיר ליטבק

החמאס ואש"פ – נקודת המוצא

מאז הקמתה בדצמבר 1987, בראשית ההתקוממות הפלסטינית נגד ישראל, הייתה תנועת החמאס היריב הקשה ביותר שקם לאש"פ מיום היווסדו. זאת, מכיוון שהחמאס ראה והציג את עצמו לא רק כחלופה דתית לארגון, אלא גם כחלופה לאומית. בד בבד עם שאיפתו לרשת את אש"פ כגוף הלאומי הפלסטיני המוביל, היה החמאס מודע למגבלות כוחו לנוכח עוצמתו של אש"פ. לפיכך, נקט מלכתחילה גישה מורכבת, לכאורה דו-ערכית כלפי אש"פ.

אמנת החמאס, המסמך הקאנוני של התנועה, מתארת את אש"פ כ"מקורב ביותר" לחמאס, הכולל בתוכו "אבות, בנים, קרובי משפחה או ידידים" השותפים לאותו הסבל וכן למאבק באויב הישראלי והציוני. מצד שני, האמנה שללה בכל תוקף את דרכו החילונית של אש"פ, כתפיסה מוטעית ביסודה של מהות העימות עם ישראל ושל הדרך לניהול המאבק הפלסטיני, האחראית במידה לא מבוטלת לכישלונותיהם של הפלסטינים. עם זאת, בנימה פייסנית לכאורה, אך מתנשאת, מייחסת האמנה את נטייתו החילונית של אש"פ ל"בלבול הרעיוני השורר בעולם הערבי" כתוצאה מהחדירה המערבית. על כן, האמנה מגדירה את אש"פ כמעין "תינוק שנשבה בין הגויים", אשר ניתן לסלוח לו על שסטה מדרך הישר, שלא מתוך זדון.

המסקנה מבחינת החמאס הייתה ששיתוף פעולה עם אש"פ אפשרי רק אם הארגון יתקן את דרכו "ויחזור בתשובה", כלומר יזנח את דרכו החילונית ואת דרכו המדינית השגויה, האמורה, לדעת החמאס, להביא להסדר עם ישראל ולויתור על חלקי פלסטין. החמאס הצהיר תמיד על דבקותו באידיאל האחדות הלאומית הפלסטינית, אבל הוא גם הדגיש כי אחדות כזו יכולה להתבסס רק על אחדות במטרת המאבק, שהיא הקמת מדינה פלסטינית על כל שטחה של פלסטין, באמצעות מאבק בנשק. כמו כן הוא שלל את הטענה כי ניתן להגשים אחדות כזו רק במסגרת אש"פ. יתרה מזו, בשורה של התבטאויות של ראשי החמאס במהלך

השנים, הם יותר מאשר רמזו כי ההנהגה האמיתית של העם הפלסטיני היא ההנהגה האסלאמית, והם אף ערערו בצורה ישירה על יומרתו של אש"פ להיות הנציג הלגיטימי הבלעדי של העם הפלסטיני.

התנאים שהחמאס הציג בעבר כדי לכוון גופים משותפים לניהול המאבק בישראל או להשתלבות בתוכו היו נוקשים ביותר. לו היו מתקבלים, הם היו הופכים את החמאס לכוח המרכזי והחזק באש"פ ומנטרלים את ערפאת ואת הנהגתו המקורית של הארגון. אין פלא, שאש"פ דחה תנאים אלה מכל וכל.

החמאס והרשות הפלסטינית

יחסו של החמאס לרשות הפלסטינית, שקמה ב-1994, היה חד משמעי הרבה יותר. החמאס שלל את הלגיטימציה של הרשות כשלטון הפלסטיני מפני שזו התבססה על הסכמי אוסלו, הפסולים מכל וכל בעיני חמאס. על פי החמאס משמעותה של הכרה ברשות הינה קבלת ישירה או עקיפה של הסכמי אוסלו, הכרוכה בויתור על רובה של פלסטין ההיסטורית.

החמאס שלל באופן עקרוני ומעשי השתתפות בבחירות למועצה המחוקקת ולנשיאות של הרשות שנערכו בינואר 1996, כיוון שאלה התבססו על הסכמי אוסלו. כמו כן, תקף החמאס את ההסכמים ואת ההנהגה שחתמה עליהם כמשקפים בגידה בזכויותיהם ובמאבקם של הפלסטינים. ראוי לציין, עם זאת, כי הטיעונים בהם השתמש החמאס כדי לנגח את ההסכמים היו פרגמאטיים בעיקרם, שהדגישו את חסרונותיהם וחולשותיהם, ונגעו פחות בפן העקרוני האידיאולוגי. דגש זה שיקף את הכרתו של החמאס כי הציבור הפלסטיני שואף להגיע להסדר כלשהו שישים קץ לכיבוש הישראלי והוא לא יטה אוזן רק לשיקולים אידיאולוגיים טהורים.

מתוך גישה עקרונית זו, היה החמאס נחוש לעצב את מערכת היחסים בינו לבין הרשות כמערכת של שני גופים השווים במעמדם, ולא כיחסים בין שלטון לגיטימי לבין אופוזיציה, המעמידים את הרשות בעמדת בכורה. במבט לאחור, ניתן לומר שהחמאס הצליח במשימה זו. הביטוי הבולט לתפיסה זו היה בסירובו העקבי של החמאס לוותר על נשקו. בכך הוא ערער או שלל מהרשות את המאפיין המרכזי של המדינה המודרנית, אותו טבע הסוציולוג הגרמני הנודע מקס וובר – המונופול על האלימות הלגיטימית והממוסדת. כמו כן, העובדה

שהחמאס ניהל מדיניות חוץ עצמאית, ופיתח יחסים הדוקים, שכללו אף הקמת נציגויות רשמיות, עם אותן המדינות שיחסן אל אש"פ היה קריר, כמו איראן וכווית, היוותה ביטוי נוסף לקריאת התגר שלו נגד אש"פ והרשות.

במישור הפנימי, המשיך החמאס בטיפוח רשת ה**דעוה**, אותה תשתית של מוסדות חברתיים ודתיים, האמורים לקרב את האוכלוסייה לדת ולדרכה של התנועה, והמבטאים את הקמתה של חברה שכנגד (**counter society**) לחברה הממוסדת בהנהגתה של הרשות. החמאס זכה להצלחה רבה בעשייה זו, מפני שהרשות הצטיירה כבר מלכתחילה כמערכת שלטון מושחתת ולא יעילה בהשוואה למוסדות של החמאס שהצטיינו בניקיון כפיים וביעילות.

יחסי החמאס עם הרשות עד פרוץ העימות עם ישראל בשנת 2000, ידעו עליות ומורדות, ששיאן היה בהתנגשויות בנובמבר 1994 בהן נהרגו 16 איש וכן במסע דיכוי אותה ניהלה הרשות נגד החמאס בעקבות הפיגועים הגדולים נגד ישראל בפברואר-מרץ 1996. בה בעת, ניהלו נציגים של החמאס ושל הרשות שורה של דיאלוגים ואף הגיעו להסכמים שונים, שנועדו להסדיר את היחסים ביניהם ולמנוע עימות כולל. במסגרת אותן הבנות, במיוחד אלה מדצמבר 1995, הסכים החמאס להימנע מביצוע פיגועים נגד ישראל באופן שיביך את הרשות, ואילו זו מצידה עצמה עין בפני אותם פיגועים שבוצעו, כביכול מהשטחים שבשליטתה הישירה של ישראל. הרשות נזעקה לפעול נגד החמאס רק לאחר שהבינה כי הפיגועים ב-1996 מסכנים את המשך קיומו של תהליך אוסלו, ועמו את בסיס קיומה היא, וכן באותם מקרים בהם נראה החמאס כמאיים על מעמדם של אש"פ והרשות עצמם.

למרות תקופות של מתח חריף, במיוחד בשנתיים לאחר הפיגועים הגדולים של 1996, בהן פעלה הרשות באופן נחרץ נגד החמאס, נמנע החמאס מעימות ישיר עם הרשות. להימנעות הזו היו שתי סיבות עיקריות: האחת, הייתה הטראומה הפלסטינית ממלחמת האזרחים שפרצה בעקבות המרד הערבי של 1936-1939, שתרמה לתבוסה הפלסטינית ב-1948, והשנייה ההכרה בעוצמה הצבאית העדיפה של הרשות ושל הפת"ח.

הישגים לחמאס בשנות העימות האחרון

העימות האלים שפרץ בין ישראל לפלסטינים בספטמבר 2000 שירת את מטרותיו של החמאס ביחס לאש"פ ולרשות, מפני שעצם הפנייה לאלימות חיזקה את הקו

האידיאולוגי-אסטרטגי של החמאס. החמאס היה הנהנה העיקרי מהתפוררות מוסדות הרשות, ומחוסר יכולתה לתפקד כשלטון, כאשר מוסדות הסעד והרווחה שלו החליפו את המוסדות הכושלים של הרשות. כמו כן נהנה החמאס מההתפוררות והאנרכיה שגברו בשורות הפת"ח. בהשוואה לאנרכיה בפת"ח בלטה העובדה שהחמאס נשאר גוף מלוכד יחסית, בו יכלה ההנהגה לכפות את החלטותיה על הדרגים המבצעים. כך למשל הראו סקרי דעת קהל ערב מותו של ערפאת כי הפת"ח איבד את מעמדו ההגמוני ברצועת עזה, וכי החמאס הפך לארגון הגדול ביותר שם. חשוב מכך לטווח הארוך, במהלך העימות התחולל בחברה הפלסטינית תהליך של התחזקות דתית, אשר לא פסח גם על הפת"ח עצמו. הפת"ח וארגונים אחרים אימצו לא רק את נשק המתאבדים, אלא גם את הרטוריקה ואת מערכת הסמלים האסלאמית של החמאס יותר מאשר בעבר.

החמאס שאף לנצל התפתחויות אלה כדי להגיע למעמד של בעל זכות הווטו בזירה הפוליטית הפלסטינית. התנועה הביעה נכונות לשתף פעולה בתחום המדיני עם הרשות, אך הציבה תנאים נוקשים, שעיקרם: ביטול המסלול המדיני והתנערות פומבית של ערפאת או הרשות מהסכמי אוסלו; קבלת העיקרון של נסיגה ישראלית מכל השטחים בלי לוותר על שאר חלקי פלסטין; ומתן ייצוג הולם לזרמים האסלאמיים ולתפוצה הפלסטינית בגופים המקבלים החלטות. קבלת התנאים הללו הייתה מגשימה את שאיפתו של החמאס להפוך ל"מספר הקובע" **(אל-רקם אל-צעב)** במשוואה הפלסטינית, והופכת את הרשות לבת ערובה למדיניותו. כך הצהירו דוברים של החמאס כי ערפאת לא יוכל להתפשר על ירושלים, זכות השיבה, סילוק ההתנחלויות ונסיגה מוחלטת, כיוון **שהעם והתנועות האסלאמיות לא יאפשרו לשלום, שיתבסס על פשרה בנושאים האלה, להיחתם ולהתבצע.**

הביטוי הבולט ביותר לשינוי במעמד החמאס לעומת הרשות, ולביטחונו העצמי הגובר השתקף במאמצים המצריים להשיג הפסקת אש, או **הודנא**, במאבק עם ישראל, בשנה האחרונה לפני מות ערפאת. אופן ההזמנה לקהיר ואופי הכינוסים בקהיר ביטאו הכרה מצרית דה פקטו בחמאס כבעלת מעמד שווה לרשות. אין פלא שהחמאס חש עצמו מספיק חזק ובוטח כדי לסרב להצעות ולבקשות של מצרים. וזו, על אף יומרתה להנהיג את העולם הערבי, לא יכלה אלא להפציר בחמאס, ללא הועיל.

בניגוד להישגים אלה, ספג החמאס גם מספר מכות. ההכרזה על החמאס בארצות הברית, וגם בקרב חלק ממדינות אירופה, כארגון טרור, פגעה ביכולת גיוס הכספים שלו באירופה, והקשתה על מערך **הדעוה**, שהוא בסיס כוחו

העיקרי. בזירה המקומית, התברר חיסולם של מנהיגי החמאס ברצועת עזה, אחמד יאסין ועבד אל-עזיז אל-רנתיסי, במרץ 2004, כבעל השלכות מנוגדות על התנועה: מצד אחד, הגבירו החיסולים את האהדה לארגון ואת שאיפת הנקם בישראל. מצד שני, בשטחים עצמם, איבדה התנועה שני מנהיגים כריזמטיים ובעלי עוצמה, אשר יורשיהם התקשו לתרגם את יוקרתם לכוח פוליטי מיידי.

לחיסול שני המנהיגים הייתה גם השפעה חשובה על היחסים בין הנהגות הפנים והחוץ בחמאס. בשונה מאש"פ, אשר החל את דרכו כארגון של הפזורה הפלסטינית, בו הייתה ההנהגה בשטחים כפופה תמיד להנהגה החיצונית, הרי שהחמאס נוסד כארגון של הפנים הפלסטיני, והיווה במידה רבה התרסה נגד הנהגת החוץ של אש"פ. לאחר הפגיעות הקשות מצד ישראל במנהיגות הפנים בסוף שנות ה-80, הקים החמאס הנהגה חיצונית. ובעקבות כך התפתחו לעתים מאבקי כוח וויכוחים על הטקטיקה (אך לא על היעדים האסטרטגיים) בין הנהגות הפנים והחוץ.

באופן כללי ניתן לתאר את הנהגת החוץ כמלוכדת יותר וכמי שדבקה בדרך כלל בקו נוקשה, אשר שם דגש על המשך המאבק המזוין תוך התחשבות מעטה יחסית בלחצי דעת הקהל הפלסטינית ובשיקולים מדיניים. לעומת זאת, הייתה הנהגת הפנים מפוצלת בין אישים שנטו לגישה מעט יותר פרגמטית (אך לא מתונה במישור האסטרטגי), לבין תומכי הקו הנוקשה, שבראשם עמד רנתיסי. חיסולם של יאסין ורנתיסי העניק יתרון להנהגת החוץ, מפני שקבוצת ההנהגה הנוכחית ברצועת עזה אינה נהנית מהמעמד והיוקרה של יאסין ורנתיסי, ואין בכוחה לערער על שליטתם של מנהיגי החוץ במוקד ההכרעות האסטרטגיות. מצד שני, כאשר מוקד הכוח בפוליטיקה הפלסטינית עבר לשטחים פנימה, מאז 1994, הרי העובדה שהנהגת החמאס נמצאת בחוץ פוגעת בתפקוד השוטף שלה כתנועה פוליטית.

יחסו המורכב של החמאס לתוכנית ההתנתקות

השינויים שתוארו לעיל במערכת היחסים בין החמאס לרשות התבטאו בין היתר ביחסו המורכב של החמאס לתוכנית ההתנתקות החד צדדית של ראש הממשלה שרון. בשנתיים הראשונות לעימות הייתה נסיגה כזו יעדו המוצהר של החמאס, כיוון שלא הייתה כרוכה בתשלום מחיר פוליטי כלשהו מצד הפלסטינים, והיא

הייתה משאירה בידיהם את האופציה להמשיך במאבקם לשחרור שאר חלקי פלסטין. מצד שני, החמאס חשש מנסיגה חד צדדית מעזה בלבד, העלולה לחזק את הפיצול בינה לבין הגדה המערבית.

בתחילה הכריז החמאס על תוכנית ההתנתקות כעל ניצחון לקו הפוליטי והצבאי שלו, וניסה לנכס לעצמו את ההישג, כתנועה שאילצה את ישראל לסגת משטחים פלסטינים ולפרק יישובים ללא תמורה. זאת, בעוד הגישה החלופית של אש"פ, או באופן קונקרטי יותר, הניסיון של ממשלת מחמוד עבאס (אבו מאזן) להגיע להישגים מדיניים באמצעות מו"מ, נכשל. מצד שני, התגלעה סתירה מובהקת בין הכרזות הניצחון האלה לבין פעולותיו של החמאס בשטח, אשר הובנו, בצדק, כמכוונות להכשיל את ההתנתקות.

נראה שהסיבה לסתירה זו היא המסקנה אליה הגיעו מנהיגי החמאס כי נסיגה חד צדדית לא תשרת את מטרות התנועה בטווח הקצר. המשך הנוכחות הישראלית ברצועת עזה, כל עוד ערפאת היה בחיים, חיזק את תהליכי ההתפוררות הפנימית של הפת"ח ושל הרשות וסלל את הדרך להמשך התחזקותה של החמאס ככוח הדומיננטי ברצועה. נראה גם שהם חששו שנסיגה כזו, במיוחד אם תבצע בתיאום כלשהו אם אנשי הפת"ח, עלולה לסייע לו לשקם את מעמדו ולהשיג נכסים ממשיים במאבק על השליטה ברצועת עזה.

יתכן גם שהגיעו למסקנה, בדומה לערפאת, שנסיגת ישראל מהשטחים תפגע ביעד האסטרטגי של הפלסטינים להביא לחיסולה הסופי של ישראל, וכי המשך הנוכחות, או ההסתבכות, הישראלית בשטחים בכלל וברצועת עזה בפרט, יקדם את תהליך שקיעתה הסופית של מדינת היהודים. אם מפני שכלל שישראל תישאר בשטחים יוחלף חזון שתי המדינות בחזון המדינה האחת, בה יהיה לערבים רוב תוך זמן קצר ביותר, ואם מפני שהמשך הנוכחות יאיץ תהליכים פנימיים שליליים בחברה הישראלית, שיביאו בסופו של דבר לקריסתה.

ראוי לציין, שתפיסת הזמן ההיסטורית של חמאס שונה מאד מזו של הישראלים, וטווח של עשרות שנים עד להשגת הניצחון הוא קביל לחלוטין מבחינתו. כך, לדוגמה, הצהיר מחמוד אל-זהאר, המנהיג הנוכחי של החמאס ברצועת עזה, בראיון לפני שנתיים, שאין לפלסטינים צורך להיחפז להסדר, מפני שסופה של ישראל יבוא בעוד 30 שנה אם בכוח התהליכים הדמוגרפיים, ואם בשל העובדה שבטווח הזמן הזה הפלסטינים והערבים ישיגו נשק להשמדה המונית, אותו הם יפעילו נגד ישראל, גם במחיר של פגיעות בנפש בקרבם.

שותפות בין החמאס לבין ערפאת בסוף ימיו

ההתנגדות המשותפת של החמאס וערפאת להתנתקות החד צדדית שיקפה פן נוסף, פרדוקסאלי לכאורה, ביחסים בין ערפאת לבין החמאס, פרדוקס שנבע בין היתר מניגוד מסוים בין האינטרס של ערפאת כראש הפת"ח, לבין האינטרס שלו כנשיא הרשות. עוד בתקופת הזוהר של תהליך אוסלו, פיתח ערפאת יחס מורכב לחמאס. דומה כי הוא ראה בפיגועים של החמאס אמצעי לחץ שידחוף את ישראל לויתורים על שולחן המו"מ. לכן, הוא נמנע מנקיטת אמצעים חריפים נגד החמאס, פרט לאותם מקרים בהם קרא החמאס תיגר על שלטונו הוא. כמו כן, מאחר שראה עצמו כמנהיג כלל העם הפלסטיני, הוא לא רצה לגרום לקרע עם פלח כה נכבד של הציבור, וקיווה להגיע לפשרה עם החמאס, בה יכיר זה במעמדו כמנהיג העם הפלסטיני.

גם בחמאס ניכר שינוי ביחס לערפאת. על אף הביקורת החריפה כלפיו על שחתם את הסכמי אוסלו, ושילת הלגיטימיות של הרשות, לא היה החמאס יכול להתעלם מהעובדה שערפאת נבחר ברוב גדול שהעניק לו לגיטימציה בקרב הציבור הפלסטיני בשטחים. החמאס אמנם לא התלהב מהעמדתו של ערפאת **כרמז אל-קדיה**, כסמל העניין הפלסטיני, וטיפח במקומו את המיתוס של השיח' יאסין **כשיח' פלסטין** וכסמלה של פלסטיין הפצועה. אולם, אפילו יאסין עצמו, בעודו בחיים, הכיר במעמדו המיוחד של ערפאת כמנהיג הפלסטיני הבכיר. יתרה מזו, בשנה האחרונה לפני מותו של ערפאת ניתן היה לראות שיתוף אינטרסים סמוי בינו לבין החמאס, שעמד בניגוד מסוים לאינטרס של תנועת הפת"ח ברצועת עזה.

נוכח התחזקותו של החמאס ברצועת עזה, הבינו פעילי פת"ח שונים, בעיקר מוחמד דחלאן ותומכיו, כי עליהם לפעול נגד החמאס בטרם יהפוך זה לארגון הדומיננטי ברצועת עזה וידחק את הפת"ח. אולם, ערפאת הטיל וטו על כל פעולה מצד מנגנוני הביטחון הפלסטינים נגד החמאס, במיוחד בתקופת ממשלתו קצרת הימים של אבו מאזן (מרץ-יולי 2004). היו לכך מספר סיבות אפשריות. סביר להניח שהוא המשיך לראות בחמאס נכס במאבק נגד ישראל, העשוי להביא את ישראל לקבל בסופו של דבר את תנאיהם של הפלסטינים. בהקשר זה, נראה גם כי מקומו בהיסטוריה, כמנהיג שנשא את דגל המאבק ולא ויתר, היה חשוב לו יותר מאשר דאגתו לתנועת הפת"ח ברצועת עזה. כמו כן, ערפאת לא רצה להיכנס להיסטוריה כמנהיג הפלסטינים שגרם לעימותים פנימיים. נראה

כי ערפאת כעס על דחלאן ועל אותם פעילים שקראו לרפורמות בארגון הפת"ח, בשל תמיכתם בממשלת אבו מאזן, ששיקפה מאמץ כושל לצמצם את סמכויותיו הנרחבות של ערפאת.

החמאס מצידו, תמך באופן פומבי בערפאת נגד תנועת האופוזיציה הפנימית בפת"ח, כאשר התחוללו העימותים האלימים בין תומכי דחלאן לבין תומכיו של מוסא ערפאת, שהיו מזוהים עם שלטונו האבסולוטי של ערפאת ועם השחיתויות שאיימו על הארגון. תמיכה זו נבעה מהכרתו של החמאס כי דחלאן הופיע כאויב נחרץ יותר של החמאס, אשר הכיר בסכנה הנובעת ממנו ומכאן שעל החמאס למנוע ממנו כל הישג ולתמוך במתנגדיו. שנית, החמאס הגיע כנראה למסקנה כי המשך האנארכיה והתפוררות הפת"ח משרתים אותו ולכן יש להתנגד לכל ניסיון לשים קץ לתהליכים אלה.

ביטוי סמלי נוסף לתמיכה של החמאס בערפאת היה השימוש הנרחב בהתייחסויות אליו כאל "נשיא" ואיחולי הבריאות הנרגשים שמנהיגי החמאס הרעיפו עליו, כאשר אושפז בבית החולים בצרפת. הביטוי הבולט לאימוצו של ערפאת בידי החמאס, עד כדי ניסיון להשתמש בו כנשק נגד הרשות ונגד הפת"ח עצמם, היה האימוץ הנלהב של מזימת ההרעלה של ערפאת על ידי ישראל. אימוץ גרסת ההרעלה היה מלווה במחויבות פומבית לנקום את מותו. נראה כי החמאס שאף לצוד שתי ציפורים במכה אחת: גם להסית נגד ישראל ולהקשות על כל צעד מדיני העלול להביא לאחר מותו של ערפאת להיחלצות מהעימות הנוכחי, וגם להופיע כשומר הגחלת הנאמנה של מורשת המאבק של ערפאת, לעומת יורשיו הרשמיים של ערפאת בפת"ח, הבוגדים במורשתו והמוכנים למחול לישראל על פשעיה.

כך, כאשר שוחרר חסן יוסף, המנהיג הפוליטי הבכיר של החמאס בגדה המערבית מכלאו בישראל, ב-18 בנובמבר 2004, היה מעשהו הראשון לעלות לקברו של ערפאת ברמאללה. למחווה היה מסר כפול: אימוצו של ערפאת על ידי החמאס כסמל לאומי כלל פלסטיני, ואולי אף ניסיון לנכס אותו לחמאס.

החמאס והרשות לאחר מות ערפאת

מותו של ערפאת ב-11 בנובמבר 2004 פת"ח שלב חדש במערכת היחסים בין החמאס לרשות ובמרכזם שאלת הייצוג. קביעת הבחירות ליו"ר הרשות ב-9

בינואר 2005 העמידה את החמאס בפני מספר דילמות המזכירות את אלה שהתנועה ניצבה בפניהם ב-1996. מצד אחד, עם מותו של ערפאת לא ניצב בגלריה הלאומית הפלסטינית אף אישיות בעלת מעמד בכיר מעל כל האחרים, שכן יורשיו מדור המייסדים של הפת"ח חסרו את הכריזמה והעוצמה האישית והארגונית מהן הוא נהנה, ואילו אף לא אחד מאנשי דור הביניים בפת"ח, למעט אולי מרואן ברגותי, נהנה מתמיכה עממית רחבה.

מספר דוברים של החמאס אף אמרו במפורש כי בעוד שלערפאת האיש הייתה לחמאס יראת כבוד, הרי לאחר מותו נפתחה הזירה הפוליטית לחלוטין, ובמצב החדש לא הייתה עוד סיבה לחמאס לא לנסות לתפוס את ההנהגה. כמו כן, אפשרות חידושו של התהליך המדיני חייבה את החמאס לפעול בצורה שתאפשר לו לממש את עוצמתו המחודשת בזירה הפוליטית הפלסטינית ואולי גם האזורית. מבחינה זו, החרמה של תהליכי הבחירות עלולה להביא לדחיקת התנועה לשוליים הפוליטיים, ולאפשר לפת"ח ולרשות לזכות מחדש בלגיטימציה ובמעמד של התנועות המובילות. מצד שני, השתתפות בבחירות לנשיאות הרשות הפלסטינית המבוססת על הסכמי אוסלו, פירושה מתן לגיטימציה עקיפה להסכמים האלה, ונסיגה מעמדה מדינית נחרצת בה החזיק החמאס מאז 1993.

הדילמה הזו חשפה גם פערים מסוימים בין גישותיהן של הנהגות החוץ והפנים בחמאס. ראשי חמאס בדמשק שללו באופן נחרץ השתתפות בבחירות לנשיאות הרשות. מספר דוברים בעזה לעומת זאת, לא שללו השתתפות על הסף, אלא הציגו אותה כחלק מתהליך רפורמות רחב יותר: הם תבעו קיום בחירות לא רק לנשיאות הרשות, אלא גם למועצה המחוקקת, תוך שינוי שיטת הבחירות לשיטה יחסית, כמו זו הנהוגה בישראל, וכן קיום בחירות לרשויות המקומיות. ביצוע רפורמות כאלה היה יכול ליצור את הרושם כאילו אין מדובר במורשת אוסלו, ובעיקר הוא היה מאפשר לחמאס להשיג השפעה גדולה על מוסדות הרשות ועל דרכה.

בסופו של דבר, גברה עמדתה העקרונית של הנהגת החוץ, אם כי נראה ששיקולים מעשיים השפיעו אף הם על עמדת החמאס. יתכן שהחמאס העריך שלא יהיה בכוחו לגבור על מועמד מוסכם של תנועת הפת"ח לנשיאות הרשות, ומכאן העדיף להימנע מהשתתפות ולא לספוג הפסד. כמו כן, החמאס מודע לכך ששיטת הבחירות האזורית, הנהוגה כעת למועצה המחוקקת הפלסטינית, מחזקת את סיכוייהם של מועמדים בעלי גב אזורי חזק, כמו ג'יבריל רג'וב למשל, באזור דורא שבהר חברון. לכן דרשו אותם קולות בחמאס שהעלו את האפשרות של

השתתפות בבחירות, מעבר לשיטת בחירות רובנית-יחסית, כנראה מפני שבשיטה הזו יהיו לחמאס סיכויים טובים יותר.

בניגוד להחרמת הבחירות לנשיאות הרשות, היה החמאס נלהב מאז ומתמיד להשתתף בבחירות לרשויות המקומיות. בחירות אלה נערכו בפעם האחרונה תחת שלטון ישראלי ב-1976, אך כ-12 ראשי עיריות הודחו בידי ישראל ב-1981 ואחרים נפטרו במהלך כהונתם ובמקומם מונו קציני ממשל ישראליים או אישים מקומיים א-פוליטיים. עם כינון הרשות, הוחלפו כל ראשי העיריות שמונו בידי ישראל, ובמקומם מינה ערפאת אנשי פת"ח, שנמנו ברובם על המשפחות החזקות בכל עיר.

בניגוד לבחירות למועצה המחוקקת ולנשיאות, הבחירות המקומיות אינן מתבססות על הסכמי אוסלו, אלא הן שואבות את סמכותן מהחוקים הירדנים והמצרים, שאומצו על ידי הרשות. יתרה מזו, בבחירות כאלה, נהנה החמאס מיתרון בזכות מערכת ה**דעוה** ובזכות העובדה שחוגים נרחבים במעמד הבינוני, למשל לשכות המסחר, עשויים לתמוך במועמדים אסלאמיים בעלי מצע חברתי שמרני. גם הפת"ח היה שותף להערכה זו, ולכן הוא לא נלהב לקיים אותן זה מספר שנים.

עצם ריבוי הקולות בחמאס בסוגיית הבחירות העיד על ויכוח פנימי החופף במידה רבה את השוני בין הנהגת הפנים להנהגת החוץ. הגורמים הפרגמטיים בהנהגת הפנים סברו כנראה כי בחירות למוסדות הרשות עשויות לחזק את מעמדם בחמאס פנימה ובזירה הפלסטינית בכלל. הדבר נכון במיוחד אם תקום הנהגה לאומית מאוחדת, העשויה להעניק לחמאס השפעה רבה ביותר על תהליכי קבלת ההחלטות בזירה הפלסטינית, ואולי אף תיתן בידיה באופן רשמי, ולא רק מעשי, את זכות הווטו המיוחלת על כל צעד מדיני. הנהגה כזו הייתה מעמידה את הפת"ח ואת החמאס כבעלי מעמד שווה בזירה הפלסטינית, והייתה עשויה לסלול את דרכה של החמאס להפוך בעתיד לגוף המוביל בפוליטיקה הפלסטינית. מצד שני, ניתן לומר בביטחון רב שבחירות חדשות ברשות אם לנשיאות ואם למועצה המחוקקת אינן משרתות את הנהגת החוץ. אימוץ קו פרגמטי הוא מנוגד לגישתה האידיאולוגית של הנהגת החוץ, והוא אף עלול לדחוק אותה לשוליים. בנוסף לכך, גורמים בחמאס מעלים את הצורך בהנהגה לאומית מאוחדת, מעין ממשלת חירום לאומית, או קואליציה רחבה בין הפת"ח לחמאס. גיבוש הנהגה לאומית כזו בשטחים היה עלול לתת עדיפות להנהגת הפנים על פני מנהיגי החוץ הגולים, הן ביכולת השפעה על תהליכים מדיניים והן בשליטה על משאבים.

יתרה מזו, גיבוש הנהגה לאומית במסגרת הרשות הפלסטינית, עשוי לתת דחיפה נוספת לתהליך ההיסטורי ארוך הטווח של מעבר מרכז הכובד של הפוליטיקה הפלסטינית, או ההיסטוריה הפלסטינית, מהפזורה לשטחים. ברור, שתהליך כזה אינו משרת את מטרתו של מי שמבקש לשמר את הבעיה הפלסטינית כמאבק מתמשך עד לשחרורה המלא של פלסטין, הקו שהחמאס דוגל בו עד היום.